„MAGYAR NYELVJÁRÁSOK"
A DEBRECENI EGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
ÉVKÖNYVE

XLVI, 155–186

DEBRECEN
2008.

Csíki lakott területi nevek nyelvi elemzése

I. A lakott területi nevek állománya

1. A lakott területi név a helynévfajták HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott legújabb osztályozási rendszerének egyik főbb kategóriája a víz-, vízparti, domborzati, táj-, határ- és építménynevek sorában, és denotátumai alapján közigazgatási, helység-, településrész-, utca- meg tanyanevekre tagolódik (HOFFMANN 1993/2007: 46–8), amelyek eddigi szakirodalmi rendszerezése eléggé tarka képet mutat (l. KÁLMÁN 1989: 111–66, J. SOLTÉSZ 1979: 81, HAJDÚ 1994: 54–5). Emberi beavatkozással létesült objektumai alapján egyértelműen a LŐRINCZE LAJOS által felállított műveltségi név típusába tartozik (1947: 14–20). Alnévfajtái bonyolult együttesével a helynevek objektumrendszerének sajátos összetettségét bizonyítja, ugyanakkor a többi helynévfajta viszonylatában talán a legszabályosabban tükrözi annak hierarchikus jellegét is, hisz még a közigazgatás is beavatkozik objektumai eredeti rendjébe, „az egyes országokat kisebb egységekre tagolja: tartományokra, megyékre, területekre, kormányzóságokra […] stb., s többnyire ezeket még kisebb egységekre (járás, kerület, körzet stb.)" (J. SOLTÉSZ 1979: 86).

Az eddigi vizsgálat alapján ez az egyik legfeltártabb helynévfajta, különösen ami a makrotoponima jellegű településnevet illeti, amelynek korai tipológiáját legutóbb KISS LAJOS elevenítette fel szakirodalmával együtt (1999: 133–40). A településnév-vizsgálatok legújabb iránya a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének névtörténeti kutatásai keretében körvonalazódik. Ezek egy számítógépes névtani adatbázis kiépítésének részmunkálataiként a magyar helynevek történetének legfeldolgozottabb időszakára, az ómagyar korra irányulnak, szerves részét képezve az uráli nyelvek egységes modellelméleti megalapozottságú névkutatási, illetve településnév-kutatási tervének is. A vármegyék szerinti, minden névfajtára kiterjedő vizsgálatok középpontjában azonban a településnév áll. Történeti-etimológiai szótárakon alapuló monografikus feldolgozások egész sora született állományának, valamint annak alapján a magyar helységnévadás normaösszetevőinek rendszerszerű feltárására (l. BÉNYEI–PETHŐ 1998, TÓTH V. 2001a, 2001b, PÓCZOS 2001, RÁCZ A. 2005, 2007).

A lakott területi név mikrotoponímiai vetületei egyelőre még kevésbé ismertek, bár szinkrón síkjuk adattári feltárása nagyrészt már befejeződött. Az általános sajátosságokon túlmenően (l. KÁLMÁN 1989: 160–6, J. SOLTÉSZ 1979: 88–94, HAJDÚ 1994: 62–5) kísérlet történt néhány tájegységre jellemző, hagyományos komplex kutatásokon alapuló tipologizálásukra is (l. BENKŐ 1947: 13, KÁZMÉR 1957: 12–6, 59–70, INCZEFI 1970: 130–45, KÁLNÁSI 1996: 40–74). Alnévfajtáik közül mindenekelőtt az utcanév került az érdeklődés középpontjába (l. HAJDÚ 1975, MEZŐ 1970, PÉTER 1974 stb.).

2. Dolgozatom a lakott területi név keleti székely nyelvjárási, csíki szegmentumának a bemutatására tesz kísérletet öt település — Csíkcsekefalva (Cs), Csobotfalva (Cso), Csíkszentmihály (M), Csíkszentsimon (S) és Karcfalva (K) — adattározott és részben publikált mai élő helynévanyaga alapján (CSOMORTÁNI 1997b: 89–99, 2004, 2005, 2006: 127–30, 2007: 133–4), amelyek átfogják a csíki nyelvjáráscsoport egészét, így névanyaguk alapján a lakott területi név regionális jellemzőire is következtethetünk.

A névfajta leírása a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott névelméleti, onomatológiai koncepción alapul (1993/2007). A régió lakott területi névadásának modellösszetevőit, azaz a szemantikai és a lexikális bázist, valamint a névalkotási szabályokat próbálja feltárni az előzetesen állományában, illetve annak földrajzi, településenkénti és névfajták szerinti rétegződésében is felvázolt lakott területi névanyag többsíkú nyelvi elemzése során. A leíró szerkezeti analízis a tulajdonnév lényegi ismérve, jelentése alapján mindenekelőtt a lakott területi nevek denotátumokról informáló szerkezeti egységeit veszi számba, amelyeket két síkon közelít meg. Funkcionális-szemantikai síkon univerzális helysajátosságokra utaló névrészekként kategorizálja őket, lexikális-morfológiai síkon pedig lexikális névelemekként, amelyeket esetenként névalkotásban részt vevő toldalékmorfémák is kiegészítenek. A keletkezéstörténeti elemzés a névalkotási szabályok megállapítására vállalkozik, de csak a szinkrónia lehetőségeinek megfelelően. A kétrészes nevek esetében szintagmatikus elemzés tárja fel a névrészek kapcsolatát megteremtő nyelvi, grammatikai viszonyokat.

A csíki lakott területi nevek modellösszetevőinek leírása a funkcionális-szemantikai komponenseket, a névrészeket emeli ki központi összetevőkként, azok szerinti taglalásban mutatja be a névanyagot is, jelezve a lakott területi névállomány településenkénti és névfajták szerinti rétegeiben megfigyelhető előfordulási arányaikat is. De azok függvényében ismerteti a másik két modellösszetevőt is, mindenekelőtt a névrészfunkciókhoz kapcsolt névelemszerkezetet, ugyanis „a két szint egymásra vonatkoztatásával a funkcionális nyelvleírás alapvető követelményének is meg tudunk felelni: a jelentés és a forma kapcsolódási lehetőségeinek bemutatása révén a nyelvi jel kettős arculata belső összefüggésében tárul fel előttünk” (HOFFMANN 1993/2007: 67), amely „kitűnő összevetési alap” a továbbiakban a névkeletkezési típusok megállapításához is.

3. A vizsgált csíki lakott területi nevek állománya 309 névből áll, amelyek összesen 168 objektumot azonosítanak. Ezek sajátos rendszert alkotnak, amelyet a vizsgálatra kijelölt települések száma, típusa, ugyanakkor az objektumfajták és ezek megoszlása határoz meg. Három jellegzetes objektumfajta képezi az alapját: a település, a településrész és az utca. Ezek közül az utca a központi helyfajta, hisz a tulajdonnévvel is megnevezett lakott területi objektumok majdnem háromnegyede (73,21%) tartozik a körébe (Cs, K: 29, S: 28, M: 22, Cso: 15). A településrész és a falu messze elmarad gyakoriságban mögötte, hisz az előbbi 23,80%-os előfordulásával szórványos helyfajtának nevezhető (S: 14, K: 10, M: 8, Cs: 5, Cso: 3), az utóbbi pedig 2,97%-os megterheltségével csak ritkának (Cs, Cso, K, M, S: 1).

A legjellegzetesebb lakott területi objektumok a falvak és a falurészek. A falvak eredete a 15. század végéig, a több mint 80%-ában létrejött székely faluhálózat történetének korai szakaszáig vezethető vissza, amelyet a legújabb történeti kutatások szerint a Kárpátok szorosainak őrizetére áttelepített, magát ősfoglalónak valló székelység a 11–13. század folyamán alakított ki új szállásterületén, nemzetségek szerint osztva fel azt. Ennek értelmében „a székelyek telegdinek nevezett törzse a későbbi Udvarhelyszék területén helyezkedett el, vagyis a Hargita hegyláncától nyugatra. A telegdiek csíki és gyergyói ága népesítette be a Hargita és a Keleti-Kárpátok közötti medencéket” (EGYED 2006: 16). A nyelvjáráskutatás, a székely személy-, hely-, nemzetség- és ágkutatás eredményei alapján BENKŐ LORÁND a nyugati székelység keletre való áttelepedését a következőkben összegezi: „először a bihari székelység kerekedett fel, s csak ezután került sor a Királyföld székelységének áttelepülésére a Keleti-Kárpátok vidékére. Ezt a feltevést alátámasztja az a tény is, hogy az egykori gyepűk maradványait napjainkban megtalálták a Hargita hegység nyugati lejtőin. Ezidáig úgy néz ki, hogy előbb a XII. század második felében Telegdiszékre települtek be a székelyek Bihar megyéből, közel azonos időben Marosszékre más nyugati székely csoportok. […] A külső keleti székely karéj némileg később települt be mai szálláshelyeire. Biztonsággal állíthatjuk azonban, hogy ez az áttelepülés is még az Árpád-korban, a XIII. század folyamán megkezdődött, és legkésőbb a XIV. század elejére befejeződött. A névanyag tipológiai rendszere, különféle helynévtípusok: szentnevek, nemzetség- és ágnevekből lett településnevek stb. alapján e betájolás térben és időben bizonyosnak látszik. A székelység előretörése a keleti karéj tájain a következő sorrendben történt: Sepsi–Orbai–Kézdi, majd Csík- és végül Gyergyószék” (1990: 122). Csík Árpád-kori településtörténetének utóbbi régészeti rekonstrukciója alapján „a megtelepülés valószínűleg a 10–11. századtól indítható, ekkor még feltehetőleg gyér katonai megszállás formájában. A 11–12. században azonban telepek sokasága jöhetett létre, lezárult a korábbi szláv lakosság asszimilációja, és megindult a terület egyházi és világi szervezése is. A keleti végek biztosítása azonban folyamatos erőfeszítést követelt meg, ezért a

13. században sor került a székelyek idetelepítésére is. Ez utóbbiak néhol a megelőző lakosságra közvetlenül, máshol külön településve kialakították a mai településhálózat alapjait" (BOTÁR 2008: 91).

A székely falu típusa eredetére nézve ún. „irtványokból alakult katonaközség" (EPERJESSY 1940: 62). Alapsejtjei a székelység letelepedésének legkisebb hadi egységei, a tízesek lehettek (vö. ENDES 1994: 41). Mindenekelőtt a 14. századi pápai regesztrumok közvetlen és közvetett utalásai jelzik őket. Ezek szerint az 1330-as években 174 templomos falu létezett a Székelyföldön, amelyből 17 csíki, illetve gyergyói település (EGYED 2006: 22). A 15–16. századi források pedig már egyértelműen tanúskodnak meglétükről.

Sajátos fejlődéstörténetük során a különböző korszakok meghatározta településtípusokon át alakították ki mai arculatukat, amelyet az esetleges falucsoportosulás és falupusztulás jelensége is meghatározhatott (l. VÁMSZER 2007: 28, EGYED 2006: 32). Újkori történetük sorsdöntő mozzanata az 1918 utáni állami hovatartozásuk megváltozása, amellyel a román közigazgatás rendszerébe kerültek át. Ennek meghatározottságában 1966-tól különböző hivatalos településtípusokat képviselnek: az egyetlen nagyobb település alkotta k ö z s é g e t Csíkszentsimon, az egy vagy több kisebb és egy községközpont jellegű nagyobb településből álló község k ö z s é g k ö z p o n t j á t Csíkszentmihály és Karcfalva, a kisebb települést, a f a l u t Csíkcsekefalva, a városhoz csatolt p e r e m t e l e p ü l é s t pedig Csobotfalva.

A falvak mai falurészeinek, a helyi közösségek által napjainkban is t í z e s e k n e k nevezett településrészeknek az ősei a korai székely nemzetségi települések vérségi alapon, tíz családonként összetelepülő csoportjai, illetve azok állandósult szálláshelyei lehettek, ugyanis amint már az előbbiek is utaltak rá, és a történettudomány legutóbb is kifejtette: „[a] katonai és polgári szervezet a székely falvakban összefonódott, a falu alapegységét a tized képezte, amelyben a családokat nyilvántartották s hadi feladatokra mozgósították, ugyanakkor a tízesek a faluközösségnek mindennapi teendőiben is fontos szerepet kaptak, például a határhasználat rendjének kijelölésében" (EGYED 2006: 30). A Székelyföldre általánosan jellemző tízesrendszer Csíkszékben bontakozott ki a legerőteljesebben, és itt is maradt fenn a legtovább, akár a néprajztudomány feltételezte széttelepülés (IMREH 1983: 68), akár a történettudomány fenntartotta összetelepülés volt is jellemző rá, hisz az utóbbi megfogalmazása szerint egyértelmű, hogy „a tízesekből lettek később a faluk, s a tízesek ezek tízesei lettek" (ENDES 1994: 41).

4. A csíki lakott területi névállomány sajátos belső rétegződést mutat településenkénti és névfajták szerinti megoszlása alapján egyaránt. Településenkénti rétegei elsősorban objektumrendszerük, alnévfajtáik, illetve névanyaguk mennyiségi mutatói, valamint a népi és hivatalos névadás helyi névtípusai, különböző jelenségei alapján különülnek el egymástól.

4.1. Az öt település közül Karcfalva uralja a lakott területi névállományt, hisz a legnagyobb lakott területi névanyaggal rendelkezik (84), amely az össznévanyag 27,18%-át teszi ki. Névfajtarendszere is teljes, mind a nyolc névfajta jelen van benne. Megoszlásuk hasonló a többi település névfajtáinak megoszlásához. Elsőként ezúttal is az u t c a n é v tűnik ki gyakoriságával, ugyanis a lakott területi névállomány háromnegyedét uralja (75%): *Állomás utca, Belső út, Piac tér* stb., viszont a t e l e p ü l é s r é s z n é v (*Alszeg, Fatemető, Futballpálya, Park* stb., 20,23%) és a f a l u n é v *(Abránfalva, Karcfalva)* jóval ritkább (4,76%).

A névállomány 84 neve csupán 41 lakott területi objektumot azonosít, amelyek közül 16 egynevű. A népi névadásra visszavezethető többnevűség 25 objektumot érint, amelyek többnyire kétnevűek: *Tankók szere ~ Tankók utcája, Szígyártók utcája*[1] *~ Szígyártó András utcája, Szígyártók utcája*[2] *~ Szígyártó István utcája, Gidrók utcája ~ Gidrók szere, Bálint István utcája ~ Vitéz István utcája, Szőcs Áron utcája ~ Albert Márton utcája, Bíró Károly utcája ~ Zsák utca, Malom utca ~ Botok szere, Vízre járó*[2] *~ Felső Vízre járó, Vízre járó*[3] *~ Alsó Vízre járó, Felső utca ~ Patika utca, Bartalisok szere ~ Templom alja, Oláh temető ~ Román temető, Fatemető ~ Temető*[1]*, Kőtemető ~ Temető*[2]*, Piac ~ Piac tér* (16); de háromnevűek: *Alsó Vasút utca ~ Alsó utca ~ Vasút utca*[2]*, Gyár út ~ Gyár utca ~ Kertvég útja, Külső út ~ Fő út*[2] *~ Új főút* (3) és négynevűek is felbukkannak közöttük: *Istókok utcája ~ Boltreszek utcája ~ Boltresz utca ~ Boltreszné utcája, Kicsi utca ~ Baricok utcája ~ Baric utca ~ Baric utcája, Vasút utca*[1] *~ Állomás utca ~ Felső Vasút utca ~ Középső utca, Hegy melléke utca ~ Hegy alja utca ~ Hegy melléke ~ Hegy alja, Belső út ~ Fő utca ~ Fő út*[1] *~ Régi főút* (5), valamint egy ötnevű is: *Külsőszer ~ Kató Feriék szere ~ Külváros ~ Külszer ~ Tudor-negyed.*

A karcfalvi lakott területi nevek mind élő, aktív nevek. Egyedül a valamikori *Abránfalva* falunévnek változott meg a denotatív jelentése, ugyanis az általa jelölt középkori falu az 1694-es tatárbetöréskor elpusztult. Területe Karcfalva határába olvadt be, a neve pedig karcfalvi határrésznévként él és működik a mai névhasználatban.

4.2. Csíkszentsimon a második a vizsgált települések sorában 73 névből álló, 23,62%-os megterheltségű lakott területi névállománya alapján, amelyben nyolc névfajta szerepel. Az u t c a n é v a leggyakoribb lakott területi névfajta: *Bartókok utcája, Gödrös út, Piac tér* stb. (72,60%), míg a t e l e p ü l é s r é s z n é v : *Futballpálya, Kápolnaszeg, Temető* stb. (24,65%) és a f a l u n é v : *Csíkszentsimon ~ Szentsimon* (2,73%) jóval ritkább.

A névfajták szerint ily módon tagolódó névállomány 43 lakott területi objektumot identifikál, amelyek egy- (24) és többnevűek (19). Az utóbbiak egyetlen kivétellel a népi névadásban gyökereznek, és többnyire kétnevűségről tanúskodnak: *Hollók utcája ~ Hollók utca, Szőkék utcája ~ Gerédek utcája, Csekék utcája ~ Sándor Jenő utcája, Bozán utca ~ Bozánok utcája, Cigány telep ~ Telep, Rét*

utca ~ Vaskalapos utca, Tejcsarnok utcája ~ Sándor Dénes utcája, Bodega utca ~ Malom utca, Állomás út ~ Állomás utca, Kiskápolnaszeg ~ Kicsikápolnaszeg, Felszeg ~ Kútszeg, Főútmelléke ~ Főútmente, Piac ~ Piac tér, Szentsimon ~ Csíkszentsimon (14), de három-: *Vasút utca ~ Pipás utca ~ Skovránok utcája, Bardóc-gyár utca ~ Gyár utca ~ Bocskor utca* (2), négy-: *Szép Miklós utcája ~ Boldizsárok utcája ~ Szépek utcája ~ Szép Imre utcája, Új utca ~ Idegenek utcája ~ Munkás utca ~ Új sor* (2) és ötnevűségről is: *János Dénes utcája ~ Zeffer utca ~ Hídmérleg utca ~ Hídmérleg utcája ~ Finna utcája* (1).

A névállomány minden neve élő, aktív név. Egyedül a *Kútszeg* falurésznévnek szűkült le a használati köre, ugyanis már csak az idősebb generáció tagjai ismerik, de a lokalizálása gondot okoz a köreikben is.

4.3. Csíkcsekefalvának mint viszonylag kisebb falunak a lakott területi névanyaga 68 névből áll, amely a vizsgált lakott területi névállomány 22%-át alkotja. Következésképpen jelentős helyet foglal el a névállomány településenkénti rétegei között, hisz a három leggazdagabb állomány egyike a községközpont jellegű Karcfalváét és Csíkszentsimon községét követően.

Figyelemre méltó gazdagsága sajátos eredetű. Egyrészt jellegzetes névfajta-, illetve objektumrendszerében, másrészt a népi és a hivatalos névadás, névhasználat jellegzetességeiben gyökerezik. A mindössze öt névfajtával jellemezhető névfajtarendszerében az u t c a n é v a domináns: *Borvíz utca, Felső piac, Fő út, Hármas keresztfa utcája* stb. (83,82%), míg a t e l e p ü l é s r é s z n é v csak szórványos: *Alszeg, Felszeg* stb. (13,23%), a hivatalos és népi névhasználat *Csíkcsekefalva ~ Csekefalva* t e l e p ü l é s n e v e i pedig mindössze 2,94%-os arányt képviselnek.

A lakott területi nevek a hivatalos *Csíkcsekefalva* falunév kivételével mind népi nevek, amelyek gyakoriságát a népi névadásnak köszönhető domináns többnevűség jelensége is meghatározza. A 68 lakott területi név ugyanis 35 objektumot azonosít, amelyekből 13 egy-, 22 pedig többnevű. Az utóbbiak között a kétnevűek a legjellemzőbbek: *Lac Mihály utcája ~ Gyár utca, Barom utca ~ Cinkus utca, Kőkereszt utca ~ Kőkeresztfa utca, Rét utca ~ Fuvas utca, Rác Márton utcája ~ Adorjánné utcája, Részegek utcája ~ Gálok utcája, Keresztes Gyula utcája ~ Keresztes Andor utcája, Tatár utca ~ Nagy István utcája, Táncos utcája ~ Salamonok utcája, Sánta József utcája ~ Sánta Józsefné utcája, Nagy út szere ~ Piac szer, Fő út ~ Nagy út, Tormapiac ~ Felső piac, Csíkcsekefalva ~ Csekefalva* (14), a háromnevűek: *Gothárok utcája ~ Kecskések utcája ~ Kecskés Ferenc utcája, Gábosi Sándor utcája ~ Gábosi utca ~ Karacsi utca, Barta József utcája ~ Vitos János utcája ~ Vitosok utcája, Bodó László utcája ~ Filler utca ~ Bodók utcája, Középszeg ~ Középtízes ~ Középtíz* (5), illetve a négynevűek viszont jóval ritkábbak: *Fuszulyka szer ~ Fuszulyka utca ~ Bodó utca ~ Dombi utca, Mezei utca ~ Pongrácék utcája ~ Csuti utca ~ Duduj utca, Fodor utca ~ Nedelka utca ~ Nedelkáék utcája ~ Sánta Mózes utca* (3).

A névállomány egyetlen nevének módosult a denotátuma az idők folyamán, a *Felső piac* térnévé, mert az általa eredetileg jelölt piactér elköltözött Csíkszentmárton határába.

4.4. A községközpont jellegű Csíkszentmihályon csak 43 lakott területi névvel találkozhatunk. Ezek a lakott területi névanyag 13,91%-át teszik ki, így állományuk a legkisebb településéhez, Csobotfalváéhoz hasonlóan kevésbé gazdag állomány. Ha gyakoriságára nézve el is marad a nagyobb települések névanyagától, névfajtáira nézve azonban nem, hisz egyetlen kivétellel mind tartalmazza az általánosan jellemző névfajtákat. Ezek közül a többi településhez hasonlóan szintén az u t c a n é v az uralkodó névfajta (72,09%): *Csorosza utca, Fő út, Porond* stb. A t e l e p ü l é s r é s z n é v : *Alszeg, Futballpálya, Temető* stb. (18,60%) és a t e l e p ü l é s n é v : *Csíkszentmihály ~ Szentmihály* stb. (9,30%) előfordulási aránya messze elmarad mögötte.

A jelzett névfajták összesen 31 lakott területi objektumot azonosítanak, következésképpen erre a névállományra is jellemző az egy- és többnevűség jelensége. A 21 egynevű objektum mellett 8 kétnevű: *Katlanok utcája ~ Farkazók utcája, Víz köze ~ Ladó Marci utcája, Csorosza ~ Csorosza utca, Búzások utcája ~ Búzás Marci utcája, Harangozó utca ~ Kántor utca, Szepi utcája ~ Szepik utcája, Tőkeszege ~ Tőkeszeg, Szentmihály ~ Csíkszentmihály* és 2 háromnevű fordul elő: *Malomvölgy utcája ~ Lakatos István utcája ~ Lakatosok utcája, Molnár Albert utcája ~ Molnár utca ~ Malom utca.*

A névállomány nevei élő aktív nevek. Két falunév denotatív jelentése változott meg az idők folyamán. Az egyik az 1694-es tatárbetöréskor elpusztult *Cibrefalva* neve, amely határrésznévként él tovább a település helynévrendszerében, a másik pedig a feltehetően falucsoportosulásról tanúskodó *Csigafalva* potenciális falunév, amely a mai Csíkszentmihály egyik falurészneve.

4.5. A már nem önálló, legkisebb peremtelepülés, Csobotfalva lakott területi névállománya mindössze 41 névből áll, így az össznévanyagban is a legalacsonyabb az előfordulási aránya (13,26%). A hat névfajtából összetevődő rendszerében az u t c a n é v a leggyakoribb, a névállomány több mint háromnegyedét uralja (85,36%): *András tér, Borbátok utcája, Csomortáni út* stb., a fennmaradt egynegyedét pedig a t e l e p ü l é s r é s z - : *Belterület, Temető* stb. (7,31%) és a f a l u n é v : *Csobotfalva ~ Csíkcsobotfalva* stb. (7,31%).

A névállomány 19 lakott területi objektumot nevez meg, ezekből 10 többnevű, 9 pedig egynevű. A népi és a hivatalos névadás is meghatározta többnevűek körébe nagyrészt kétnevű objektumok tartoznak: *Alsó Váták ~ Belső Váták, Felső Váták ~ Külső Váták, Bartis Pista utcája ~ Kula utcája, Jakab János hágója ~ Jakab János* (4), de mellettük előfordulnak még háromnevű: *Arany János utca ~ Kájoni János utca ~ Bükkfa utca*, *Sár utca ~ Antalnál ~ Cifra utca, Temető utca ~ Temető út ~ Temető útja* (3) és négynevű objektumok is: *Pap utcája ~ Geczők utcája*[2] *~ Csobotfalva utca ~ Suvadás utca, Nyírfa utca ~ Burjánok utcája ~*

Gyámok utcája ~ Kósák utcája (2), valamint egy ötnevű is: *Bartalisok utcája ~ Bartalis utca ~ Geczők utcája*[1] *~ Gatyaszár utca ~ Malom utca.*

A település minden lakott területi neve élő, aktív név, amelyek nagy része népi, kisebb hányada pedig hivatalos név: *Arany János utca ~ Bükkfa utca, Csobotfalva utca, Nyírfa utca.* Az utóbbiak 17,50%-os gyakorisága a többi település hivatalos neveinek arányához viszonyítva itt a legmagasabb, ami Csobotfalva közigazgatási státusával függ össze, vagyis municípiumi peremtelepülés jellegével, ahol a hivatalos utcanévadás is érvényesül. A *Bükkfa utca* és az *Arany János utca* régebbi hivatalos névváltozatok használati köre nagymértékben leszűkült napjainkra az újabb *Kájoni János utca* változat hatására. Az *Agyagfalva* potenciális falunév denotatív jelentése módosult csupán, mivel beolvadt Csobotfalva településszerkezetébe, és így falurésznévként örökítődött át napjainkig.

5. A településenkénti rétegek tanúsága szerint az alábbi lakott területi névfajták találhatók meg a csíki névállományban. Az objektumok hierarchikus rendszere alapján közülük először is a falunév említhető mint a településnevet képviselő makrotoponima *(Csíkcsekefalva ~ Csekefalva*, *Csíkszentmihály ~ Szentmihály*, *Csíkszentsimon ~ Szentsimon*, *Csobotfalva*, *Karcfalva),* majd a falurész- (*Alszeg* – M, *Felszeg* – K, *Középtízes ~ Középtíz* – Cs stb.), temető- (*Fatemető* – K, *Temető* – Cso, M stb.), sportpálya- (*Futballpálya* – K, M) és parknév (*Park* – K) mint településrésznév, végül pedig a tágabb értelemben vett utcanév 'utcát, teret, általában közterületet jelölő tulajdonnév' (ÉKsz.), amely a jelölt közterületfajták szerint lehet belterületi út- (*Falu köze* – Cs, *Fő út* – M stb.), szűkebb értelemben vett utca- (*Hollók utcája* – S, *Kicsi utca* – M, *Malom utca* – Cso stb.) és térnév egyaránt (*Piac tér* – K, *Tormapiac* – Cs stb.).

A mind az öt településen megjelenő három főbb névfajta közül az u t c a - n é v a leggyakoribb az állományban (239), rétege a lakott területi névanyag háromnegyedét adja (77,34%), amelynek településenkénti megoszlása a következő: K: 26,35%, Cs: 23,84%, S: 22,17%, Cso: 14,64%, M: 12,97%. Hozzá viszonyítva a t e l e p ü l é s r é s z n é v jóval ritkább, rétege a névállomány 17,79%-át teszi ki csupán (S: 32,72%, K: 30,90%, M: 14,54% Cs: 16,36%, Cso: 5,45%). Végül a t e l e p ü l é s n é v , beleértve a mai falvak és a valamikori potenciális falvak neveit is, a lakott területi névanyag egészen szűk rétegét alkotja 4,85%-os gyakoriságával (K, M: 26,66%, Cso: 20%, Cs, S: 13,13%).

II. A lakott területi nevek nyelvi elemzése

1. A lakott területi helyfajtára utaló névrész

1.1. A helyfajtára utaló névrész központi szemantikai komponense a lakott területi névanyag funkcionális-szemantikai szerkezeteinek. A 309 lakott területi névből 276-ra jellemző, azaz az állomány 89,32%-ára. Nemcsak az össznévállomány viszonylatában jelentkezik különösen magas gyakorisági mutatóval, hanem

annak különböző rétegeiben is, így a településenkénti (Cs: 98,52%, M: 90,69%, S: 87,67%, K: 86,90%, Cso: 80,48%) és a névfajták szerinti rétegekben egyaránt.

A vizsgált települések mikrotoponimáinak körében szembeötlően magas az aránya, míg a makrotoponimákéban valamivel kisebb. Az előbbiek esetében különösen gyakori a településrésznevekben, ugyanis az 50 településrésznévből 47-ben jelentkezik (94%). Csíkcsekefalva, Csíkszentmihály és Csobotfalva minden településrésznevében jelen van, de a névfajta karcfalvi és csíkszentsimoni rétegeiben is nagyon gyakori, az előbbiben ugyanis 94,11%-os, az utóbbiban pedig 84,61%-os az előfordulási aránya. Kisebb eltéréssel bár, de az utcanévanyagban is hasonlóképpen magas a gyakorisági mutatója. A 239 utcanévből 221 jellegzetes szemantikai komponense (92,46%). Csíkcsekefalva és Csíkszentsimon minden utcanevében jelen van, de figyelemre méltó a gyakorisága a többi településen is (M: 93,54%, K: 85,71%, Cso: 80%). Ami a makrotoponima jellegű településneveket illeti, azok körében valamivel kisebb a gyakorisága, ugyanis egyrészt hiányzik Csíkszentsimon névadásából, másrészt a többi négy település 13 falunevéből mindössze 8 szerkezeti összetevője (61,53%): K: 75%, Cso, M: 66,66%, Cs: 50%. Mindez egyértelműen azt bizonyítja, hogy a helynévvel is megnevezett lakott területi helyek jellegzetes helyfajtája alapvető névadó motívuma a csíki lakott területi névadásnak.

A helyfajtára utaló névrészt tartalmazó nevek egy- és kétrészes szerkezetek, amelyek közül az utóbbiak a jellegzetesebbek, ugyanis a 276 névből 227-re jellemzőek, vagyis az állomány több mint háromnegyedére (82,24%), míg az előbbiek kevésbé sajátosak, hisz mindössze 49 név képviseli őket, azaz az állomány 17,76%-a. A kétrészes nevek mind S+F szemantikai szerkezettípusúak: Cseke/*falva,* Kápolna/*szeg* – S, Kicsi/*utca* – M stb. A ritkább egyrészes nevek névelemük morfológiai alkata alapján pedig többféle szemantikai szerkezettípussal is jellemezhetők. Abban az esetben, ha egyszerű földrajzi köznevet tartalmaznak, egyértelműen F szemantikai szerkezettípusúak: *Piac, Temető* stb., ha viszont az összetett földrajzi köznévből állnak, egyrészes F és kétrészes S+F szerkezetekként is értelmezhetők: *Alszeg, Piac tér, Zsák utca,* de *Al/szeg, Piac/tér, Zsák/utca* stb.

A vizsgált névállomány lakott területi helyfajtákra utaló F névrészei a következők:[1] *alszeg* 'a településnek belterületi vízfolyása alsóbb szakasza menti és/vagy déli része' (ÚMTsz.): *Alszeg* – Cs, K, M (3); *barompiac* 'az állatvásár időnként változó, kijelölt helye nagyobb haszonállatok: szarvasmarha, ló, sertés stb. adásvételére': *Barompiac* – K (1); *belterület: Belterület* – Cs, Cso, K, M, S (5); *cigánytelep* 'cigánysor, a falu cigányok lakta része, utcája': *Cigány telep* – S (1); *elágazás: Elágazás* – S (1); *falu* 'kisebb emberi település': Abrán/*falva* – K, Agyag/*falva* – Cso, Cibre/*falva* – M, Csiga/*falva* – M, Cseke/*falva* – Cs,

[1] Az egyes típusokra csak néhány jellemző példát mutatok be, zárójelben azonban megadom az összes oda tartozó névadat számát.

Csobot/*falva* – Cso, Karc/*falva* ~ Harc/*falva* – K (8); *faluköze* 'a falu két szemben levő házsora közötti térség, út' (ÚMTsz.): *Falu köze* – Cs (1); *felszeg* 'a településnek belterületi vízfolyása felsőbb szakasza menti és/vagy északi része' (ÚMTsz.): *Felszeg* – Cs, K, M, S (4); *főút: Fő út* – Cs, M, S, *Fő út*[1] – K, *Fő út*[2] – K; Régi *főút* – K, Új *főút* – K (7); *főutca: Fő utca* – K (1); *futballpálya: Futballpálya* – K, M, S (3); *gatyaszárutca* 'hegyesszögben összefutó utca' (ÚMTsz.): *Gatyaszár utca* – Cso (1); *hágó* 'meredek domboldalon vezető út' (ÚMTsz.): Jakab János/*hágója* – Cso (1); *határutca* 'két szomszédos összeépült település belterületi határt alkotó utcája': *Határ utca* – K (1); *járó* 'ösvény' (ÚMTsz.): Vízre/*járó*[1] – K, Vízre/*járó*[2] – K, Vízre/*járó*[3] – K (3); *középszeg* 'középső része a falunak' (MTsz.): *Középszeg* – Cs (1); *középtíz* 'középső része a falunak': *Középtíz* – Cs (1); *középtízes* 'középső része a falunak': *Középtízes* – Cs (1); *központ* 'a községnek az a része, ahol a gazdasági, társadalmi, közigazgatási, művelődési élet összpontosul': *Központ* – K (1); *külváros: Külváros* – K (1); *mellék*[1] 'falurész': Főút/*melléke* – S, Gyár/*melléke* – S (2); *mellék*[2] 'utca': Vasút/*melléke* – S (1); *nagyút* 'országút' (SzT.): *Nagy út* – Cs (1); *negyed:* Barakk/*negyed* – S (1); *park: Park* – K (1); *piac* 'piactér': *Piac* – K, S; Felső/*piac* – Cs (3); *piactér: Piac tér* – K, S (2); *porond* 'homokos térség' (SzT.): *Porond* – M (1); *postaút* 'postajárat útja' (SzT.): *Posta út* – S (1); *sirülő* 'útkanyarulat': *Sirülő* – M (1); *sor* 'rendszerint csak az egyik oldalon kiépült utca' (ÚMTsz.): Új/*sor* – S (1); *szeg* 'falunak valamely része' (ÉKsz.): Kápolna/*szeg* – S, Kút/*szeg* – S, Tőke/*szeg* ~ Tőke/*szege* – M (4); *szer*[1] 'utca' (MTsz.): Bartisok/*szere* – K, Botok/*szere* – K, Gidrók/*szere* – K, Fuszulyka/*szer* – Cs, Tankók/*szere* – K, Tyúk/*szer* – M, Új *szer* - M (7); *szer*[2] 'falurész' (MTsz.): Kató Feriék/*szere* ~ Külső/*szer* ~ Kül/*szer* – K, Nagyút/*szere* ~ Piac/*szer* – Cs, Templom/*szere* – M (6); *telek* 'lakóterületen levő kisebb földterület, amelyen ház áll vagy amelyen építkezni lehet' (ÉKsz.): ?Andrási/*telek* – Cs, Bozán/*telek* – Cso, Darvas/*telek* – S (3); *telep: Telep* – S (1); *temető: Temető* – Cso, M, S, *Temető*[1] – K, *Temető*[2] – K, Akasztottak/*temetője* – S, Fa/*temető* – K, Kő/*temető* – K, Oláh/*temető* ~ Román/*temető* – K (10); *tér:* András/*tér* – Cso, Angyal/*tér* – S (2); *tormapiac* 'falувégi felhagyott, jellegtelen piactér' (vö. ÚMTsz. *pocvég*): *Tormapiac* – Cs (1); *út:* Állomás/*út* – S, Belső/*út* – K, Csomortáni/*út* – Cso, Gyár/*út* – K, Kertvég/*útja* – K, Külső/*út* – K, Szépvízi/*út* – M, Temető/*út* – Cso, Temető/*útja* – Cso (9); *utca:* Adorjánné/*utcája* – Cs, Állomás/*utca* – K, S, Alsó/*utca* – K, Arany János/*utca* – Cso, Balázs Ferenc/*utcája* – K, Borvíz/*utca* – Cs, M, Dombi/*utca* – Cs, Duduj/*utca* – Cs, Farkazók/*utcája* – M (171); *zsákutca: Zsák utca* – K (1).

A helyfajtára utaló névrész lexikális és szemantikai szempontból is a leggazdagabb, legszínesebb összetevője a lakott területi névfajta szerkezeti felépítésének. 42 lexikális eleme közül az *utca* a központi lexémája (171), amelyet egyetlen más lexikális elem sem közelít meg előfordulási aránya alapján. Hozzá viszonyítva a többi névelem csak ritkának: *temető* (10), *út* (9), *falu* (8), *főút* (7),

szer[1] (7), *szer*[2] (6), *belterület* (5), *felszeg* (4), *szeg* (4) vagy szórványosnak: *alszeg* (3), *futballpálya* (3), *járó* (3), *piac* (3), *telek* (3), *mellék*[2] (2), *piactér* (2), *tér* (2), illetve egyszeri előfordulásúnak minősül: *barompiac, cigánytelep, elágazás, faluköze, főutca, gatyaszárutca, hágó, határutca, középszeg, középtíz, középtízes, központ, külváros, mellék*[1], *nagyút, negyed, park, porond, postaút, sirülő, sor, telep, tormapiac, zsákutca.*

Sajátos nyelvjárási szókészleti elemekként e fajtajelölő lexémák majdnem arányos megoszlásban a köznyelvivel megegyező, illetve a köznyelvitől eltérő szavak. Az előbbiek a *postaút* fogalmi archaizmus kivételével mind élő, aktív szavak, mint az *elágazás, falu, főút, főutca, futballpálya, külváros, negyed, park, piac ~ piactér, telek, telep, temető, tér, út, utca, zsákutca.* Az utóbbiak viszont jellegzetes tájszavak, amelyek nagy része valódi: *alszeg, barompiac, cigánytelep, faluköze, felszeg, gatyaszárutca, határutca, középszeg, középtíz ~ középtízes, nagyút, sirülő, szeg, szer*[1], *szer*[2], *tormapiac,* kisebb hányada pedig jelentés szerinti tájszó: *hágó, járó, központ, mellék*[1], *mellék*[2], *porond, sor.* Mindezek mellett még meg kell említeni a térképek fiktív neveinek *belterület* névelemét is, amely köznyelvivel való egyezés.

Ezek a lakott területi lexémák morfológiai alkatukra nézve is tipikus földrajzi köznevek, amelyek között az egyszerű: *falu, hágó, járó, mellék*[1], *mellék*[2], *negyed, park, piac, porond, sirülő, sor, szeg, szer*[1], *szer*[2], *telek, telep, temető, tér, út, utca* és az összetett földrajzi köznév típusa egyaránt előfordul megközelítőleg arányos megoszlással: *alszeg, barompiac, belterület, cigánytelep, elágazás, faluköze, felszeg, főút ~ nagyút, főutca, futballpálya, gatyaszárutca, határutca, középszeg, középtíz ~ középtízes, központ, külváros, piactér, postaút, tormapiac, zsákutca.*

A lakott területi nevek helyfajtára utaló névrészei szemantikai szempontból nagyon változatosak. A negyvenkét földrajzi köznév ugyanis negyvenféle, helynévvel is megnevezett lakott területi helyfajtáról informál, ugyanis „helyfogalmainkat a földrajzi köznevek fejezik ki" (HOFFMANN 1993/2007: 44). Denotatív jelentésük alapján jelzik a helyfajták objektumosztályba tartozását is, következésképpen alapul szolgálnak a lakott területi objektumfajták osztályozásához is, amelyet azonban a helyfajták jelzett nagy száma, ugyanakkor hierarchikus rendszere is megnehezíthet, hisz „a névviselő helyek nem olyan abszolút értelemben vett egyedek, mint az emberek; hierarchikus, vagy ha szabad így mondani, skatulyarendszert alkotnak: a nagyobb terület kisebbekre oszlik, ezek tovább még kisebbekre, illetőleg kisebb egységekből nagyobb és még nagyobb egységek épülnek" (J. SOLTÉSZ 1979: 81).

A földrajzi köznevek alapján körvonalazódó lakott területi objektumrendszer segítségével egyértelműen körülhatárolható a lakott területi név a maga különböző névfajtáival együtt, hisz „a földrajzi köznevek összessége megmutatja egyben azt is, hogy milyen típusú tulajdonneveket tekinthetünk helynévnek" (HOFF-

MANN 1993/2007: 44). A lakott területi helyfajtákról informáló földrajzi köznevek a csíki nyelvjárás tulajdonnevekben is megjelenő lakott területi helyfogalmait sorakoztatják fel, amelyek „szinonimitást, mezőösszefüggéseket, alá-, fölérendeltségi viszonyokat kifejező fogalmi rendszert alkotnak" (i. h.). Ennek részletező elemzése teremthet igazi alapot a lakott területi helynévfajták elkülönítéséhez, amelytől a dolgozat azonban eltekinthet, mivel a lakott területi névfajták HOFFMANN ISTVÁN által előrevetített rendszere sajátos összetétellel bár (1993/2007: 47), de határozottan körvonalazható a földrajzi köznévi állomány alapján.

A három főbb névfajtára, azaz helység-, településrész- és utcanévi kategóriákra épülő lakott területi névrendszer sajátos képet mutat helyfajtákra utaló általános és sajátos jelentéstartalmú, más és más megterheltségű földrajzi köznevei tükrében.

1.2. A makrotoponima jellegű településnév egyedüli földrajzi közneve az általános jelentéstartalmú *falu* egyszerű földrajzi köznév, amely Csíkszentsimon kivételével minden település névanyagában megtalálható (K: 3, M: 2, Cso: 2, Cs: 1). A különböző kétrészes helységnévtípusokat alkotó *falu* formáns névalakulatai egyetlen kivétellel mind birtoklásra utaló kétrészes S+F szemantikai szerkezettípusú nevek. Helyfajtát idéző F alaprészük néveleme az E/3. személyű *-a* birtokos személyjeles *falv-a* egyszerű földrajzi köznév: Abrán/*falv-a,* Cibre/*falv-a,* Cseke/*falv-a,* Csiga/*falv-a,* Csobot/*falv-a,* Karc/*falv-a* stb., birtokosról tanúskodó S bővítményrészüké pedig személynév: *Cseke/*falva, *Cibre/*falva, *Csiga/*falva. Egyedül az ugyancsak S+F szemantikai szerkezettípusú Agyag/*falva* bővítményrésze különbözik ezektől.

A *falu* egyszerű földrajzi köznév kitüntetett helyzetű helynévformáns a magyar földrajzi köznevek körében, ugyanis az első és napjainkig is az egyedüli monografikusan is feldolgozott formáns közöttük. KÁZMÉR MIKLÓS „A »falu« a magyar helynevekben" című munkája (1970) tárta fel helynévformánsi funkciókörében, fényt derítve az általa alkotott névtípus kialakulására, fejlődésére, szemantikai sokrétűségére, változásaira, névtani, nyelvi jellemzőire egyaránt. KÁZMÉR vizsgálati eredményeit az általam elemzett névállomány ide tartozó elemei minden tekintetben megerősítik.

A mai négy település valamikori *falva* névelemmel alakult tizenegy potenciális természetes településneve közül mindössze a *Csekefalva, Csobotfalva* és *Karcfalva* nevek maradtak fenn napjainkig valódi településnevekként. A névhasználat síkja szerint mindhárom népi, közösségi név, de a *Csobotfalva* és *Karcfalva* hivatalos név is. Névélettani helyzetük alapján természetes keletkezésű, a mesterséges névadásban újraalkotott nevek. A rendszeres hivatalos helységnévadás ugyanis *Csik-Csobotfalva, Csik-Karczfalva* megkülönböztető jelzős szerkezetekként vette át őket a rendszertelen mesterséges névadás korából (MEZŐ 1999: 82), és egyszerűsítéssel, megyenévi jelzőjük elhagyásával állapította

meg hivatalos változatukat. Ezzel az eljárással „az országban egyedüli előfordulású alapnevet állították vissza, ilyenkor ti. szükségtelen a jelzővel való nyújtás, a szabatosság követelménye is a »megkülönböztető« elhagyását kívánja, mert a jelző azt a hitet kelthetné, hogy az országban még más, ugyanolyan alapnevű települések is vannak" (MEZŐ 1982: 235). A fenti településnevek *falva* néveleme a népi névhasználatban *fala* rövidült változatban is él: *Csobotfalva* > *Csobotfala, Csekefalva* > *Csekefala, Karcfalva* > *Karcfala* stb., de ez egyetlen esetben sem tudott hivatalos névi rangra emelkedni.

A többi nyolc név — amelyek névhasználati síkjuk szerint mind népi, névélettani helyzetük szerint pedig természetes keletkezésű közösségi nevek — denotatív jelentése azonban a falupusztulás, falucsoportosulás jelensége következtében megváltozott, ami névfajtájuk változását is maga után vonta. A jelenség interdiszciplináris névrendszertani leírásával HOFFMANN ISTVÁN foglalkozott, aki egy határrésszé vált település helynévanyagának vizsgálata alapján igazolta, hogy „bizonyos általános rendszerbeli változástípusok felismerése lehetővé teszi az ismeretek »visszacsatolását«: a névrendszerbeli változások jellege alapján a névtan eszközeivel segíthetjük az egyéb módon pontosan nem lokalizálható települések egykori helyének meghatározását" (1984–1985: 103). A beolvadás következtében az *Agyagfalva* és a *Csigafalva* nevek ugyanis csobotfalvi és csíkszentmihályi falurésznevekké, a tatár- és törökdúlások nyomán elpusztult *Abránfalva* és *Cibrefalva* neve pedig karcfalvi és csíkszentmihályi határrésznévvé alakult át, tehát névfajtájuk megváltozásával ezek a nevek is továbbélnek a települések helynévrendszereiben.

1.3. A mikrotoponima jellegű településrésznevek, amelyek HOFFMANN általános meghatározása értelmében „utcacsoportok összefoglaló megnevezései" (1993/2007: 50), eredetükre nézve nagyrészt természetes nevek, kisebb hányaduk azonban mesterséges név. Összesen tizenhatféle földrajzi köznévvel jellemezhetők. A természetes névalakulatok földrajzi köznevei mindenekelőtt a településrész csíki nyelvjárási tagoltságáról tájékoztatnak, ötféle településrész-fajtára utalva, amelyek között mindenekelőtt a falurész, a temető és a park szerepel, de ide sorolható a sportpálya és a telek is.

A földrajzi köznevek tanúsága szerint a helynevekben is megjelenített településrész-fajták közül a falurész a legjellegzetesebb, legáltalánosabb és legdifferenciáltabb objektum. Mai földrajzi köznevei közül feltételezhetően a *tízes* a legősibb, a legtipikusabb csíki székely nyelvjárási falurésznévi formáns, amely a régió, a vizsgált települések falurészeinek általános földrajzi köznévi megnevezése, de amely a vizsgált települések közül egyedül Csíkcsekefalva mai névállományának *Középtízes (~ Középtíz)* nevében jelentkezik potenciális formánsként értékelhető összetett földrajzi köznévi alapelemként *(közép + tízes)*. Névalakulata a klasszikus hármas tagolódást jelző *Alszeg, Középszeg, Felszeg* falurésznevek korrelatív sorából a *Középszeg* szinonimája. A történeti és a mai helynévanyag

alapján azonban kimutatható más települések falurésznévi formánsaként is (CSOMORTÁNI 1997a).

A további földrajzi köznevek, amelyek utalhatnak a csíki falurész fejlődéstörténeti mozzanataira, rétegződésére is, egyrészt általános: *mellék*[2], *negyed, szeg, szer*[2], másrészt sajátos jelentéstartalmú névelemek: *alszeg, felszeg, középszeg, középtízes ~ középtíz, központ, külváros*. Közülük hagyományos falurésznévi formáns a magyar nyelvterületre általánosan jellemző népnyelvi *szeg* és *szer*[2], valamint az *alszeg, felszeg, középszeg* lexémák. Kétségtelenül a székely faluszerkezet további sajátos objektumairól tanúskodnak, amelyek közül a *szer*[2] a *tízes* típusú falurésszel rokonítható, ugyanis PAIS DEZSŐ véleménye szerint „a *szër* a magyar nyelvközösség egyes részeiben előbb a nemzetségre, vagyis egy közös származású embercsoportra vonatkozott, és azután ment át ennek a településhelyére, amely lakásoknak és ezek körüli földdaraboknak, telkeknek csoportjából: *szër*-éből állott" (1962: 17). Kapcsolatrendszerük eredete azonban sajnos múltba vész, így a szinkrón névanyag csak utalhat kronológiai rétegződésük lehetőségeire, de annak feltárását nem teszi lehetővé.

A városiasodó Csíkszentsimon és Karcfalva községek közelmúltban létesült objektumainak *Központ* – K, *Külváros* – K és Barakk/*negyed* – S településrésznevekbeli köznyelvivel egyező *külváros, negyed* és *központ* földrajzi köznevei neologizmusokként egészítik ki a hagyományos formánsok csoportját. A metaforikus *Külváros* név játékos, tréfás konnotációval is jellemezhető, amely denotatív és etimológiai jelentésének ellentétéből fakad. A további ritkább településrészek *temető, telek,* illetve *belterület* általános, illetve sajátos jelentésű földrajzi köznevei a településszerkezetek hagyományos objektumairól, a *park* és a *futballpálya* viszont újabbakról informálnak.

A hivatalos utcanévhez (l. HAJDÚ 1975: 3, HOFFMANN 1993/2007: 50) hasonlóan tágan értelmezett természetes utcanév 'utcát, teret, általában közterületet jelölő tulajdonnév' (ÉKsz.) mikrotoponimaként szintén nagyon sokféle földrajzi köznevet tömörít maga köré, esetükben huszonötféle formánst: *barompiac, cigánytelep, elágazás, faluköze, főút, főutca, gatyaszárutca, hágó, határutca, járó, mellék*[1], *nagyút, piac ~ piactér, porond, postaút, sirülő, sor, szer*[1], *telep, tér, tormapiac, út, utca, zsákutca.* A csíki falvak három főbb utcanévi objektumfajtája: az utca, az út és a tér körvonalazódik állományukból, amelyeket az általános jelentéstartalmú *utca, út, tér* egyszerű földrajzi köznevek jeleznek mindenekelőtt.

Az utcanévi formánsok közül az általános *utca* a leggyakoribb, legelterjedtebb minden településen (Cs: 51, S: 42, K: 33, M: 23, Cso: 22), ugyanakkor fogalma is a legtagoltabb az út és a tér fogalmához viszonyítva, hisz a földrajzi köznevek kilencféle utcafajtára hívják fel a figyelmet, amelyek már jóval kisebb megterheltségűek, és az objektumadottságok függvényében esetlegesen jelennek meg az egyes települések névanyagában, mint a *járó* (Vízre/*járó*[1], Vízre/*járó*[2], Vízre/*járó*[3] – K), a *szer*[1], (Tyúk/*szer,* Új/*szer* – M, Fuszulyka/*szer* – Cs, Barti-

sok/*szere,* Botok/*szere,* Gidrók/*szere,* Tankók/*szere* – K) és a csak egyszeri előfordulású *cigánytelep ~ telep* (*Cigány telep ~ Telep* – S), *főutca* (*Fő utca* – K), *gatyaszárutca* (*Gatyaszár utca* – Cso), *határutca* (*Határ utca* – K), *mellék*[1] (Vasút/*melléke* – S), *sor* (Új/*sor* – S), *zsákutca* (*Zsák utca* – K).

Településenkénti változatosságuk alapján a karcfalvi és csíkszentsimoni rétegük tűnik ki mindenekelőtt, hisz a kilenc formáns közül az előbbiben hat: *főutca, határutca, járó, szer*[1]*, utca, zsákutca,* az utóbbiban pedig öt jelentkezik: *cigánytelep ~ telep, mellék*[1]*, sor, utca.* A kisebb belterületű települések kevésbé változatos rétegeiben az *utca* mellett még csak egy formáns jelentkezik, így a csíkcsekefalviban és a csíkszentmihályiban a *szer*[1]*,* a csobotfalviban pedig a *gatyaszárutca.*

Az útnévi formánsok közül az általános *út* Csíkcsekefalva kivételével minden település utcanévanyagában jelen van (K: 4, Cso: 3, M, S: 1), és a következő sajátos jelentéstartalmú földrajzi köznevek tanúsága szerint csíki nyelvjárási fogalma az utcáéhoz hasonlóan tagolt: *faluköze* (Cs: 1), *főút* (K: 4, M, S: 1), *nagyút* (Cs: 1), *postaút* (S: 1). Az *elágazás* és a *sirülő* útrészfajtákat nevez meg.

A ritka térnevek általános jelentéstartalmú földrajzi közneve a *tér* (András/*tér* – Cso, Angyal/*tér* – S), de mellette sajátos jelentéstartalmú formánsok is feltűnnek, amelyek a tér fogalmának regionális tagoltságát bizonyítják, és egyetlen kivétellel különböző vásártérfajták földrajzi köznevei: *barompiac* (*Barompiac* – Cs), *piac* (*Piac* – Cs, K), *piactér* (*Piac tér* – K, S), *tormapiac* (*Tormapiac* – Cs). A kivételes *porond* (*Porond* – M) pedig jellegzetes vízparti térségre utal.

1.4. A helyfajtára utaló névrész 276 lakott területi nevéből 227 név kétrészes S+F szemantikai típusú szerkezet (82,24%), amelyek mind szintagmatikus szerkesztés eredményei. Három kivétellel jelzős szintagmák.

A jelzős viszonyok 53,74%-a jelölt szerkezet. A birtokos személyjelek több birtokos – egy birtok esetében is a köznyelvivel egyező egy birtokos – egy birtok *-a/e, -ja/je* E/3. személyű birtokos személyjelei (Bartisok/*szer-e,* Adorjánné *utcá-ja*), következésképpen birtokos jelzős szerkezeteik inkongruens formák. Néhány csíkcsekefalvi névben azonban, amelyek a helyi névközösség idősebb generációjának névhasználatából származnak, a több birtokos – egy birtok viszonyának jelölésére a székely nyelvjárási T/3. személyű egyalakú *-(j)ik* (vö. KISS J. 2001: 355) is feltűnik: Albert Márton/*utcá-ja* – K, Agyag/*falv-a* – Cso, Akasztottak/*temető-je* – S, Bartisok/*szer-e* – K, Bartisok/*utcá-ja* – Cso, Bartis Pista/*utcá-ja* – Cso, Nedelkáék/*utcá-jik* – Cs, Pongrácék/*utcá-jik* – Cs, Rác Márton/*utcá-ja* – Cs, Részegek/*utcá-ja* – Cs.

A jelölt jelzős szintagmák mellett jelentkező jelöletlenek 46,25%-ot tesznek ki: Állomás/*út* – S, Állomás/*utca* – K, S, András/*tér* – Cso, Angyal/*tér* – S, Arany János/*utca* – Cso, Barakk/*negyed* – S, Bardóc-gyár/*utca* – S, Barom/*utca* – Cs, Bartalis/*utca* – Cso, Harangozó/*utca* – M, Hegy alja/*utca* – K, Sár/*utca* – Cso, Suvadás/*utca* – Cso, Szépvízi/*út* – M, Tatár/*utca* – Cs.

A kétrészes nevek kivételes szerkezetei határozós szintagmák, amit a bővítményrészi névelemük *-re* határozóragja jelöl: *Víz-re/*járó[1] – K, *Víz-re/*járó[2] – K, *Víz-re/*járó[3] – K.

A helyfajtára utaló 49 egyrészes F szemantikai szerkezettípusú név a metaforikus névátvitellel alakult *Külváros* falurésznév kivételével mind jelentéshasadás nyomán keletkezett. Nagyobb részük településrésznév: *Alszeg* – Cs, K, M; *Barompiac* – Cs; *Belterület* – Cs, Cso, K, M, S; *Cigány telep ~ Telep* – S; *Felszeg* – Cs, K, M, S; *Futballpálya* – K, M, S; *Középszeg* – Cs; *Középtíz ~ Középtízes* – Cs; *Központ* – K; *Park* – K; *Piac ~ Piac tér* – K, S; *Temető* – Cso, M, S; *Tormapiac* – Cs; kisebb hányaduk pedig utcanév: *Elágazás* – S; *Falu köze* – Cs; *Fő út* – Cs, M, S; *Fő utca* – K; *Gatyaszár utca* – Cs; *Határ utca* – K; *Nagy út* – Cs; *Porond* – M; *Posta út* – S; *Sirülő* – M; *Zsák utca* – K.

A jelentéshasadásos lakott területi nevek tipikus névelemei földrajzi köznevek, amelyek eredeti közszói általános fogalmi jelentése egyedjelölő tulajdonnévi jelentéssel bővült ki a névhasználatban. Mindennek alapfeltétele a jelölt lakott területi objektumok egyedülisége az illető településen. A karcfalvi *Fő út*[1], *Fő út*[2] és *Temető*[1], *Temető*[2] névalakulatok ellentmondanak az előbbieknek, de mindez csak látszat, mert önmagukban csak a névközösség kisebb csoportjaiban identifikálnak, tágabb névhasználati síkon azonban már szintagmatikus szerkesztéses szinonimáik működnek: *Belső főút, Külső főút, Fatemető, Kőtemető.*

A földrajzi közneveik túlnyomó többsége speciális jelentéstartalmú összetett földrajzi köznév, mint az *alszeg, barompiac, belterület, cigánytelep, faluköze, felszeg, főút ~ nagyút, főutca, futballpálya, gatyaszárutca, határutca, középszeg, középtíz ~ középtízes, piactér, porond, postaút, tormapiac, zsákutca* (20). Általános fogalmi jelentésű egyszerű földrajzi köznevek csak szórványosan fordulnak elő közöttük, mint a *park, piac, sirülő, telep, temető* (5).

A jelentéshasadásos nevek egyrészes szinonim névváltozatokkal párhuzamosan szerepelnek a mai névrendszerben. A szinonimák egy része szintén jelentéshasadásos lakott területi név rokonértelmű földrajzi köznévi névelemmel: *Fő út ~ Nagy út* – Cs; *Középszeg ~ Középtíz ~ Középtízes* – Cs; *Piac ~ Piac tér* – Cs, S; *Cigány telep ~ Telep* – S; másik része pedig szintagmatikus szerkesztéses kétrészes név azonos helyfajtára utaló földrajzi köznévi névelemmel, mint az előbbiekben már említett karcfalvi példák is.

2. A névrész megnevezi magát a helyet

2.1. A lakott területi nevek funkcionális-szemantikai névrészei között megnevező szerepűek is találhatók, ami a helynévrendszerek már meglevő neveinek a névadásban betöltött szerepéről tanúskodik. Ez a névrészfunkció a ritkább szemantikai komponensek egyike 5,82%-os gyakoriságával. Ritka jellege többkevesebb eltéréssel a névanyag minden rétegére jellemző, így a településenkénti (Cso: 12,19%, S: 8,21%, K: 6,75%, M: 2,32%, Cs: 1,47%) és a névfajták szerin-

ti, azaz az utca- (Cso: 9,75%, K: 5,40%), falurész- (S: 6,84%), valamint a településnévi (Cso: 2,43%, M: 2,32%, Cs: 1,47%, S: 1,36%, K: 1,35%) rétegekre egyaránt.

A megnevező névrész már meglevő lakott területi nevekből szintagmatikus szerkesztéssel alakult S+M szemantikai szerkezettípusú kétrészes nevek M alaprésze, amelyek nagy része utcanév: Alsó/*Vasút utca* – K, Alsó/*Váták* ~ Belső/*Váták* – Cso, Alsó/*Vízre járó* – K, Felső/*Vasút utca* – K, Felső/*Váták* ~ Külső/*Váták* – Cso, Felső/*Vízre járó* – K, de falurésznevek: Belső/*bolhaszeg* – S, Kicsi/*kápolnaszeg* ~ Kis/*kápolnaszeg* – S, Külső/*bolhaszeg* – S, Nagy/*kápolnaszeg* – S és településnevek egyaránt előfordulnak közöttük, mint a hivatalos Csík/*csekefalva,* Csík/*szentmihály,* Csík/*szentsimon,* valamint a népi névhasználatú Csík/*csobotfalva,* Csík/*karcfalva.*

Ez a névrész funkciójára és névelemeire nézve egyaránt sajátos komponens. Névelemei a nyelvi ökonómia törvényszerűsége értelmében a lakott területi névrendszer már meglevő helynevei, amelyek között majdnem azonos gyakoriságú egy- és kétrészes utcanevek: Alsó/*Váták* ~ Belső/*Váták* – Cso, Felső/*Váták* ~ Külső/*Váták* – Cso és Alsó/*Vasút utca* – K, Alsó/*Vízre járó* – K, Felső/*Vasút utca* – K, Felső/*Vízre járó* – K, falurésznevek: Belső/*bolhaszeg* – S, Külső/*bolhaszeg* – S, Kicsi/*kápolnaszeg* ~ Kis/*kápolnaszeg* – S, Nagy/*kápolnaszeg* – S, valamint településnevek fordulnak elő: Csík/*szentmihály,* Csík/*szentsimon* és Csík/*csekefalva* – Cs, Csík/*csobotfalva* – Cso, Csík/*karcfalva* – K. A jelzett lexémák, amelyek névrendszertani meghatározottságát legutóbb TÓTH VALÉRIA részletezte (1999), az új névalakulatokban M alaprészi funkcióban ugyanúgy denotátumokra utalnak, mint a névrendszer önálló tagjaiként is (HOFFMANN 1993/2007: 58). Ilyenek például a karcfalvi helynévrendszer S+M típusú *Felső Vasút utca* és *Alsó Vasút utca* S+M típusú névszerkezeteinek M alaprészi *Vasút utca*[1] és *Vasút utca*[2] kétrészes helynévi névelemei, amelyek ugyanúgy x^1, illetve x^2 denotátumok jelölésének funkcióját töltik be, mint önálló S+F szemantikai szerkezettípusú helynevekként is egyébként.

A kétrészes S+M szemantikai szerkezettípusú lakott területi nevek S bővítményrészei hasonló helytulajdonságokra utalnak, mint az S+F szerkezettípusúak bővítményrészei. A lakott területi hely más helyhez való viszonya dominál egyértelműen minden névfajta esetében, így a viszonyított helyzet a mikrotoponimák: *Alsó*/Vasút utca – K, *Alsó*/Vízre járó – K, *Alsó*/Váták ~ *Belső*/Váták – Cso, *Belső*/bolhaszeg – S, *Felső*/Váták ~ *Külső*/Váták – Cso, *Felső*/Vasút utca – K, *Felső*/Vízre járó – K, *Külső*/bolhaszeg – S, a térbeli helyzet pedig a makrotoponimák esetében: *Csík*/szentmihály, *Csík*/szentsimon, *Csík*/csekefalva, *Csík*/csobotfalva, *Csík*/karcfalva. A méret mindössze két falurésznév névadó sajátossága: *Kicsi*/kápolnaszeg ~ *Kis*/kápolnaszeg – S, *Nagy*/kápolnaszeg – S. A szintagmatikus szerkesztéssel alakult jelzős szerkezetek minden esetben jelöletlenek.

2.2. Az S+M szemantikai szerkezettípusú, M alaprészükben helynévi névelemekre épülő sajátos helynevekre a névélettani szakirodalom is felfigyelt. A d i f f e r e n c i á l ó d á s jelenségének kérdésköre kapcsán tárta fel megannyi névadási sajátosságukat, amelyet INCZEFI GÉZA részletezett, a következőkben definiálva lényegét: „Differenciálódásnak nevezzük a földrajzi neveknek újabb elemmel való bővülését abból a célból, hogy azonos nevű helyeket (településeket) egymástól megkülönböztessünk, és így a nevek egyértelmű identifikációját távolabbi lakosság számára is biztosítsuk, továbbá egy nagyobb tájegység eddig megnevezetlen részterületét az egészhez való tartozás igényével megjelöljük" (1970: 65).

A névtípus csíki lakott területi nevei az elő- és utótaggal egyaránt differenciálódható nevek közül az előtaggal bővülők csoportját képviselik: *Vasút utca* > *Alsó/*Vasút utca – K, *Szentmihály* > *Csík/*szentmihály – M, *Kápolnaszeg* > *Kicsi/*Kápolnaszeg – S stb., amelyek a definíció előrevetítette k ü l s ő és b e l s ő d i f f e r e n c i á c i ó nyomán keletkeztek. A homonim neveket elkülönítő külső differenciáció hangsúlyozottabb a típus névanyagában, mint a belső differenciáció. Névalakulatai pedig település-: *Csík/*szentmihály, *Csík/*szentsimon, *Csík/* csekefalva és utcanevek: *Alsó/*Vasút utca – K, *Alsó/*Vízre járó – K, *Felső/*Vasút utca – K, *Felső/*Vízre járó – K.

A *Csík/*csekefalva, *Csík/*szentmihály, *Csík/*szentsimon hivatalos településnevek a népi *Csekefalva, Szentmihály, Szentsimon* nevek külső differenciálódásának eredményei. A MEZŐ ANDRÁS által monografikus keretek között bemutatott magyar hivatalos helységnévrendszer századfordulói megalkotásakor stabilizálódtak, amikor helységneveink fejlődéstörténete fordulóponthoz érkezett (1982). A *Csíkcsekefalva, Csíkszentmihály* és *Csíkszentsimon* hivatalos helységnevek még a rendszertelen vagy a spontán névadás korából származnak, amikor az azonos nevű települések megkülönböztetésének kérdése felmerült már községi, járási, megyei szinten is, és ezt jelzővel való differenciálással oldották meg. Így a központosított hivatalos névadás csak átvette és végleges hivatalos névként rögzítette őket. Így MEZŐ ANDRÁS névélettani megalapozottságú tipológiája szerint eredetükre nézve a mesterséges nevek közé tartoznak, „amelyeket részben vagy teljesen valamely jogi testület tudatosan, elnevező, elkülönítő szándékkal alkotott meg" (1982: 34).

Az S+M szerkezettípus *Csíkcsobotfalva, Csíkkarcfalva* népi névhasználatbeli nevei is differenciált neveknek tűnhetnek szerkezeti komponenseik alapján, de valójában nem azok, ugyanis *Csobotfalva* és *Karcfalva* alapnevük egyedüli név a magyar nyelvterületen. *Csík* bővítményrészi névelemük így „nem is megkülönböztető értékű, hanem csak az azonosítást segíti, illetőleg a hely sajátságát emeli ki" (INCZEFI 1970: 66).

Az utcanevek külső differenciálódása egyetlen település, Karcfalva népi utcanévadásában tűnik fel. Az azonos névadási indíték alapján keletkezett homo-

nim utcanevek sajátos jelensége mutatja ezt, amelyek objektumai egymástól kisebb-nagyobb távolságra találhatók: *Vasút utca*[1] > *Felső/*Vasút utca, *Vasút utca*[2] > *Alsó/*Vasút utca, *Vízre járó*[1] > *Felső/*Vízre járó, *Vízre járó*[2] > *Alsó/*Vízre járó. Utcanévi példái egyértelműen arra figyelmeztetnek, hogy a külső differenciálódás nemcsak a makrotoponímiai, hanem mai mikrotoponímiai rendszerekre is jellemző.

Az S+M szemantikai szerkezettípusú nevek körében nemcsak a külső, hanem a részletező tájismereten alapuló belső differenciáció jelensége is előfordul, amelyen „egy nagyobb terület részeinek a régi név bővítésével való jelölését" értjük (INCZEFI 1970: 67). A belterületére nézve fokozatosan növekedő Csíkszentsimon népi falurésznévadásában jelentkezik elsősorban, és két nagyobb, kettős osztatú falurész belső egységeit nevezi meg az alapnevek jelzővel való differenciálásával: *Bolhaszeg* > *Belső/*bolhaszeg, *Külső/*bolhaszeg, *Kápolnaszeg* > *Kicsi/*kápolnaszeg ~ *Kis/*kápolnaszeg, *Nagy/*kápolnaszeg, de Csobotfalva utcanévadásában is feltűnik egy utcarész továbbtagolódását tükrözve: *Váták* > *Alsó/*Váták ~ *Belső/*Váták, *Felső/*Váták ~ *Külső/*Váták.

A differenciált nevek és az alapnevek rendszerint szinonimákként élnek egymás mellett a névhasználatban, amint arra INCZEFI is felhívta a figyelmet hangsúlyozva, hogy az alapnév „érvényessége a differenciált nevekkel jelölt terület egészére továbbra is megmarad, de használati köre lényegesen megszűkül. […] Tehát a differenciálódás után sem válik fölöslegessé a differenciálatlan név, hanem eredeti összefoglaló szerepét megtartja" (1970: 69). A népi és a hivatalos névadásban egyaránt jelen levő differenciálódás jelensége is azt bizonyítja, hogy „a két névrendszer között nincs éles határ, nagyon sokszor előfordul, hogy ugyanaz a névforma tagja mindkét rendszernek, ilyenkor azonban más és más a többi, a rendszerbe tartozó földrajzi névhez való viszonya, esetleg más a funkciója és jelentése vagy pedig a nyelvi megjelenési formája" (MEZŐ 1982: 40).

3. A névrész megjelöli a hely sajátosságát

3.1.1. ***A névrész megjelöli a hely méretét.*** Az immanens helysajátosságok közül a szórványosnak bizonyuló viszonylagos méret, nagyság mindössze három település hat lakott területi nevének névadó motívuma. Ezek a csíkszentsimoni *Kápolnaszeg* falurésznévből differenciálódott *Kicsi/*kápolnaszeg ~ *Kis/*kápolnaszeg, *Nagy/*kápolnaszeg korrelatív névpárok, illetve a *Kicsi/*utca utcanév, valamint az utóbbi csíkszentmihályi és karcfalvi *Kicsi/*utca homonim névpárjai. Funkcionális-szemantikai szempontból mind kétrészes névszerkezetek, de az utcanéviek S+F, a falurésznéviek pedig S+M szemantikai szerkezettípusúak.

A szerkezetek azonos funkciójú S bővítményrészei szemantikai szempontból jellegzetesek, de nem változatosak, hisz mindössze kétféle, kis és nagy névadó méretről informálnak. Sajátos névelemeik a köznyelvivel egyező *kicsi, kis* és *nagy* képzetlen melléknevek, amelyek szemantikai tartalma arra utal, hogy az ál-

taluk „kifejezett tulajdonság általában egy skála két szélső pontjának egyike, amely szembe van állítva a másik szélső ponttal" (KÁROLY 1970: 382). Binaritásuk azonban csak a falurésznevekben nyilvánul meg egyértelműen: *Kicsi/*kápolnaszeg ~ *Kis/*kápolnaszeg, *Nagy/*kápolnaszeg, amelyek korrelációja épp a mezőösszefüggésekhez tartozó ellentétes viszonyukon alapul. A falurésznevek korrelációjának másik tényezőjeként emelhető ki a *Kicsi/*kápolnaszeg ~ *Kis/*kápolnaszeg szinonim névpár is, amelynek szinonimitását is a rokon értelmű S bővítményrészi *kis* ~ *kicsi* névelemek szinonimitása alapozza meg. A népi névhasználat közülük a *Kicsi/*kápolnaszeg változatot részesíti előnyben a *Kis/*kápolnaszeggel szemben, ami a *kicsi – kis* melléknevek nyelvjárási gyakoriságát is tükrözi, amely épp fordítottja a köznyelvinek (vö. NyKk., *kis – kicsi – kicsiny*).

3.1.2. ***A névrész kifejezi a hely alakját.*** A lakott területi helyfajta jellegzetes alakja egyedül Csíkcsekefalva utcanévadásának névadó motívuma a *Fuszulyka/*utca ~ *Fuszulyka/*szer szinonim nevekben jelenik meg. Alaprészi névelemeik alapján egymással felcserélhető szinonimák, S bővítményrészük pedig az utca alakjára utal, amely jellegzetes kacskaringós alakzat. A metaforikus szemléletbe ágyazódó népi helynévadás ezt a bab hasonló alakjával társította, és annak népi növénynévi megfelelőjével, a *fuszulyka* 'bab' (ÚMTsz.) valódi tájszóval különös plasztikussággal elevenítette meg.

3.1.3. ***A névrész kifejezi a hely anyagát.*** A különböző helyfajták névadó tulajdonságainak egyikeként az illető helyek jellegzetes anyaga, illetve talaja is előfordul a lakott területi névadásban, de nem igazán jellemző rá, hisz egyedül a karcfalvi *Köves/*utca utcanév névadója.

3.1.4. ***A névrész kifejezi a hely korát.*** A hely viszonylagos korára utaló névrész a lakott területi nevek szórványos névrészei sorába illeszkedik. Csíkszentsimon *Új/*sor ~ *Új/*utca szinonim utcaneveiben és Karcfalva korrelatív *Régi/*főút, *Új/*főút útneveiben, valamint Csíkszentmihály *Új/*szer utcanevében jelentkezik. A bővítményrészek szemantikai tartalma csak a *Régi/*főút, *Új/*főút útnevek esetében vetül ki a maga sajátos binaritásában, megalapozva azok névrendszerbeli korrelációs kapcsolatát. Névelemei köznyelvivel egyező lexémák, amelyeket a névtani szakirodalom ún. földrajzi jellegű jelzőkként tart számon.

3.1.5. ***A névrész kifejezi a hely funkcióját.*** A kétrészes csíkcsekefalvi *Barom/utca* utcanév funkcionális-szemantikai szerkezetében a helyfajtajelölő F alaprész mellett olyan S bővítményrész tűnik fel, amely a megnevezett utca jellegzetes funkciójára utal: azaz 'utca, ahol állatvásárt tartanak'. Ez a lakott területi nevek névrészei között mindössze egyszeri előfordulású névrész lexikális szempontból a *barom* 'baromvásár' (ÚMTsz.) köznév, valódi tájszó.

3.2.1. ***A névrész kifejezi az ott levő építményt.*** Az építményre utaló névrész jelen van minden település lakott területi névanyagában. Összesen 25 név szemantikai szerkezeti komponense, amelyekből 15 név egyetlen településre, az

iparosodó Csíkszentsimon község névállományára jellemző, a többi településen viszont jóval kisebb az előfordulási aránya, hisz Csíkcsekefalván öt, Karcfalván négy, Csíkszentmihályon két, Csobotfalván pedig egyetlenegy névalakulata jelentkezik csupán.

A gyakorisága alapján ritkának nevezhető névrész szemantikai tartalmára nézve gazdag és változatos névkomponens, a csíki települések legkülönbözőbb építményfajtáit sorakoztatja fel, közöttük mindenekelőtt gazdasági, ipari, kereskedelmi: *Bardóc-gyár/*utca – S, *Bodega/*utca – S, *Hídmérleg/*utca – S, *Malom/*utca – Cso, K, *Patika/*utca – K stb., kultikus: *Hármas keresztfa/*utcája – Cs, *Kőkereszt/*utca – Cs, *Kápolna/*szeg – S, *Templom/*szere – M, *Szentmihály, Szentsimon* stb., de egyéb építményfajtákat is: *Barakk/*negyed – S, *Fa/*temető – K, *Kő/*temető – K.

A névrész nem jellemző a lakott területi névállomány minden névfajtájára, csak a település-: *Szentmihály, Szentsimon,* településrész-: *Barakk/*negyed – S, *Fa/*temető – K, *Kápolna/*szeg – S és utcanévre: *Cinkos/*utca – Cs, *Fűrészüzem/*utcája – S, *Ó-fa/*utca – S, *Tejcsarnok/*utcája – S, *Templom/*utca – S.

Az építményre utaló *Szentmihály* és *Szentsimon* településnevek jellegzetes magyar településnévtípust képviselnek, amely a birtokosra utaló kétrészes településnévtípus mellett a régió másik jellegzetes típusa. Funkcionális-szemantikai szempontból egyrészes S szemantikai szerkezettípusú nevek, amelyek a megnevezett helységek központi egyházi építményére, római katolikus templomára utalnak. Jellegzetes névelemeik templomnevek, a *Szent Mihály* és *Szent Simon* templomcímek. Névalkotásmódjukra nézve jelentésbeli névalkotással, névelemeik metonimikus névátvitelével keletkeztek, így a pars pro toto metonímia típusát képviselik. Mindkét esetben két eltérő dimenziójú hely áll a névátvitel alapján: egy nagyobb terület, a település és annak egy pontszerű helye, épülete. Az utóbbi neve vivődött át az előbbire, térbeli, illetve rész-egész kapcsolatuk, érintkezésük alapján: épület → a hely, ahol található típusú változással, amely általában olyan tulajdonneveket érint, amelyek ma már nem élnek templomnevekként az adott települések helynévrendszereiben.

A metonimikus, templomnévvel templomra utaló helységnév típusa monografikus keretekben is feldolgozott magyar településnévtípus, amelyet MEZŐ ANDRÁS mutatott be a maga rendszerszerűségében „A templomcím a magyar helységnevekben” című monográfiájában (1996), illetve az annak alapját képező „Patrocíniumok a középkori Magyarországon” című adattárában (2003). A névtípus eredeti földrajzi elterjedése, gyakorisága a patrocíniumi helységnevek magyar nyelvterületi megoszlása függvényében körvonalazódik. Így központi régiója a Dunántúl, a nyelvterület többi részén pedig csak szórványos az előfordulása. A keleti határszélen, a Székelyföldön azonban nagyobb a gyakorisága, ahol pontosabban 63 patrocíniumi név jelentkezik, amelyből 16 (2) csíkszéki. Mindez „esetleg kapcsolatba hozható azzal az elgondolással, hogy a székelység a 12–13. szá-

zad folyamán Nyugat- és Dél-Magyarország felől vándorolva jutott el végleges települési helyére, s korábbi lakóhelyéről magával hozta e helynévadási szokást" (MEZŐ 1996: 229).

A patrocíniumi helységnevek tanúsága szerint a védőszentnevek egy pontosan körülhatárolható, 77 nevet számláló állományból származnak (MEZŐ 1996: 225), és több tényező is meghatározhatta kiválasztásukat. Mindenekelőtt a keresztény ünnepkör, amelynek jellegzetes védőszent ünnepeit Szent László I. törvénykönyvének 38. cikke írta elő, közöttük *Szent Mihály* és *Szent Simon* ünnepét is. A *Szent Mihály* templomnév összesen 86 középkori magyar helységnév alakítója, a *Szent Simon* templomnév pedig mindössze négy településnév néveleme a magyar nyelvterületen.

A makrotoponima jellegű településnevekkel ellentétben az építményre utaló mikrotoponimák egyöntetűen S+F szemantikai típusú szerkezetek. A bővítményrészek névelemei többnyire mind olyan építményeket jelölő szavak, amelyek a települések helynévrendszereiben építménynevekként is működnek. Ezek a köznevekként és egyrészes helynevekként egyaránt elemezhető lexémák a következők: *Bodega/*utca – S, *Fűrészüzem/*utcája – S, *Gyár/*utca – Cs, S, *Hídmérleg/*utca ~ *Hídmérleg/*utcája – S, *Kápolna/*szeg – S, *Kőkereszt/*utca – Cs, *Malom/*utca – Cso, K, S, *Patika/*utca – K, *Tejcsarnok/*utcája – S, *Templom/*szere – M (13). Mellettük egy kétrészes helynév: *Bardóc-gyár/*utca – S, valamint egy-két helynévelem is felbukkan: *Cinkos/*utca (< *Cinkosház/*utca) – Cs, *Fa/*temető (< *Fakertes* 'fakerítéses'/temető) – K, *Kő/*temető (< *Kőkertes* 'kőkerítéses'/temető) – K, akárcsak köznevek, építményt jelölő szavak is, amelyek közül a *barakk* köznyelvivel való egyezés: *Barakk/*negyed – S, a *kőkeresztfa* 'kőből faragott út menti kereszt' pedig valódi tájszó: *Kőkeresztfa/*utca – Cs. A kétrészes névszerkezetek többsége jelöletlen: Barakk/*negyed* – S, Bardóc-gyár/*utca* – S, kisebb részükben pedig *-e,* illetve *-ja* E/3. személyű birtokos személyjellel jelölt jelzős viszony: Fűrészüzem/*utcá-ja* – S, Hármas keresztfa/*utcá-ja* – Cs.

A *Cinkos/*utca – Cs, *Fa/*temető – K, *Kő/*temető – K kétrészes S+F szemantikai szerkezetű, névelemhiányos nevek esetében valószínűleg közvetlen redukció is hatott a szintagmatikus szerkesztés pillanatában, amely a nyelvi gazdaságosság törvénye értelmében felszámolta az S bővítményrészek összetett névelemeinek alaptagját: *Cinkos+ház* 'bárcaház'/utca > *Cinkos/*utca – Cs, *Fa+kertes* 'fakerítéses'/temető > *Fa/*temető – K, *Kő+kertes* 'kőkerítéses'/temető > *Kő/*temető – K, ezért nincs ezeknek a neveknek teljes *Cinkosház/*utca, *Fakertes/*temető, *Kőkertes/*temető névváltozata a szinkróniában. Mindez elsősorban a szintagmatikus szerkesztés pillanatában ható redukcióra vall, de az ezt követően lezajló redukció lehetősége sem zárható ki a névadatok esetében, hisz a teljes névváltozat előfordulhatott a diakróniában, amely későbbi redukció során veszíthette el feltételezett bővítményrészi névelemét.

A csíkszentsimoni *Ó-fa/*utca utcanév népetimológiás szerkezeti változás, reszemantizáció eredménye. S bővítményrészi *Ó-fa* névelemének előzménye ugyanis a település „régi magyar időbeli" *Országos Fakitermelési Alegység* nevű fűrésztelepének *OFA* mozaikneve, amely intézménynévi névelemének feledésbe merülésével deszemantizálódott, egyrészes M megnevező funkciójú névvé vált. A népetimológia próbálta újraértelmezni szemantikai szerkezete átalakításával, amely a morfológiai szerkezetre is kihatott. Az *OFA* névelem hangsúlyos szótagbeli szókezdő rövid *o* magánhangzó elemét az *ó* 'régi' képzetlen melléknévvel, *FA* elemeit pedig a fafeldolgozó üzemre utaló, hasonló hangzású *fa* köznévvel azonosította, kétrészes funkcionális-szemantikai szerkezetű nevet teremtve az egyrészes mozaiknévből, amely ma már csak egy utcanév névelemeként él tovább a helyi névrendszerben: *OFA/*utca > *Ó+fa/*utca. Az *Ó+fa* építménynévi névelem azonban nem tud szervesen beilleszkedni a helynévadás modellszerkezeti tipológiájába, modellösszetevőinek egyértelmű kategorizálása, egymásra vonatkoztatása megoldhatatlan feladat.

3.2.2. ***A névrész kifejezi a birtoklást/birtokost, a használatot/használót.*** A hely birtoklása, birtokosa, illetve használata, használója a lakott területi nevek nagyon ritka névadó motívuma. Mindössze tizenegy névben jelentkezik. Földrajzilag azonban elterjedt, jelen van minden település névanyagában. A lakott területi névfajták közül mindenekelőtt településnevekre jellemző: *Abránfalva* – K, *Cibrefalva* – M, *Csekefalva, Csobotfalva, Karcfalva,* de a településrésznevekre is: *Akasztottak temetője* – S, *?Andrási-telek* – Cs, *Bozán-telek* – Cso, *Darvas-telek* – S, *Oláh temető ~ Román temető* – K.

Kétrészes névszerkezetei mind S+F funkcionális-szemantikai szerkezettípusúak, az S bővítményrészek szemantikai tartalma egyetlen kivétellel birtoklást, birtokost idéz fel, a kivételes esetben pedig használatot, használót: *Akasztottak/*temetője – S.

A birtoklásra, használatra utaló S névrész lexikális kötöttségéből kifolyólag többnyire személynév, amely a korábbi eredetű településnevek esetében sajátos egyelemű személynév: *Abrán/*falva – K, *Cibre/*falva – M, a későbbi eredetű településrésznevek esetében pedig többnyire családnév: *Bozán/*telek – Cso, *Darvas/*telek – S, amelyek mellett előfordul népnév: *Oláh/*temető ~ *Román/*temető – K, valamint egyéb köznév is, mint a homogén csoportot jelző *-k* többesjeles *akasztott* 'akasztott ember' jelentés szerinti tájszó: *Akasztott-ak/*temetője – S.

Ami a birtokosra utaló településneveket illeti, azok a valódi magyar településnevek egyik legjellegzetesebbik típusát képviselik, amelynek 13–14. századi megjelenése „szorosan összefügg a magyar társadalom szerkezetének mélyreható megváltozásával: a nemzetségi szervezet felbomlásával és a családi magánbirtok kialakulásával" (KÁZMÉR 1970: 105), amint arra az előbbiek is utaltak már az alaprészi *-falva* névelem kapcsán.

A birtokviszony típusa a vizsgált nevekben közelebbről már nem határozható meg, bár a névtípus magyar nyelvterületi névanyagának nagy többségében valódi birtokviszonyról van szó. A telepítés nyomán létesült székely, illetve csíki településrendszer eredete ismeretében a csíki településnevek birtokviszonya feltételezhetően valódi birtokviszony, figyelembe véve egyrészt azt, hogy „a Székelyföld […] tulajdonilag is a székelyek földje volt" (EGYED 2006: 39), másrészt azt is, hogy a legelső falutelepüléseket „a területi nemzetségről, a vezető családokról" is elnevezték (VÁMSZER 2007: 28), de nem kizárt, hogy bizonyos eseteiben hasonlíthat a telepített falvakat jelölő névtípus birtokviszonyához is, amellyel kapcsolatban KÁZMÉR a következőket hangsúlyozza: „Nem valódi birtokviszonyról van szó a *-kenézfalva* nevekben, bár a falu telepítésének szervezőjét, s a földesúr helyi képviselőjét az elnevező közösség némileg a falu gazdájának tekintette" (i. m. 53).

3.2.3. ***A névrész kifejezi az ott lakó embereket, lakosokat.*** A megnevezett helyfajták mai vagy egykori lakosára, lakosaira utaló névrész a lakott területi névállomány 129 névszerkezetének funkcionális-szemantikai kategóriája. A helyfajtát jelölő névrészek nyomában a lakott területi helynévadás másik nagyon gyakori névadó motívuma. Előfordulási aránya nemcsak az össznévanyagban mutatkozik feltűnően magasnak, hanem értelemszerűen annak települések szerinti rétegeiben is, amelyek közül elsőként a csíkcsekefalvi tűnik ki, amelyben a névanyag több mint felére jellemző, míg a többi település esetében a névanyag bő, illetve szűk egyharmadára. A névfajták közül elsősorban a tulajdonképpeni utcanevek leggyakoribb szemantikai komponense: *Adorjánné/*utcája – Cs, *Albert Márton/*utcája – K, *Bartalisok/*utcája – Cso, *Boldizsárok/*utcája – S, *Búzás Marci/*utcája – M stb., de néhány településrésznévben is megfigyelhető: *Kató Feriék/*szere – K, *Tőke/*szeg ~ *Tőke/*szege – M. Névalakulatainak túlnyomó többsége kétrészes név, ám két esetben egyrészes is előfordul közöttük: *Becéék* – K, *Hangyák* – K.

A lakott területi nevek lakos(ok)ra utaló névrészei sajátos névelemszerkezetekkel jellemezhetők. Lexémáik többnyire személynevek, de szórványosan köznevek is felbukkannak közöttük. Túlnyomó többségük toldalékolt szóalak, csak kis hányaduk jelentkezik alapalakban. Jellegzetes toldaléktípusuk a *-k* általános többesjel, de mellette előfordul a heterogén többséget kifejező *-ék* többesjel is (BALOGH J. 2000: 185–6), amelyet a grammatika korábban összefoglaló jelentésű, illetve gyűjtőnévképzőként azonosított, újabban pedig személyt jelentő tulajdon- vagy köznevekhez járuló főnévképző jellegét hangsúlyozza (KIEFER 1998: 237). Az egymást kölcsönösen kizáró két toldalék a névrész kétféle szemantikai csoportjára is felhívja a figyelmet. A minden főnévhez kapcsolódható *-k* általános többesjel számbelileg nem jellemzett speciális csoportot, homogén többséget jelez: *Hangyá-k* – K, *Cseké-k/*utcája – S stb., a személyt jelentő főnevekhez járuló *-ék* pedig heterogén többséget, azaz olyan csoportot, „amelynek egyik tagja

kiemelt személy, s ez a személy az egész csoport reprezentánsának tekinthető" (BALOGH J. 2000: 186): *Becé-ék* – K, *Lőtény Jani-ék/*utcája – Cs stb.

A személynevek nemcsak gyakoriságuk (117), hanem tipológiai változatosságuk alapján is a névrész legjellegzetesebb névelemei. A helyi népi személynévrendszerek legkülönbözőbb említő funkciójú személynévfajtái, személynévszerkezetei szerepelnek közöttük. Típusaik egy része megegyezik a személyneves helynevek SZABÓ T. ATTILA felállította rendszerének jó néhány típusával (1988: 436–70), a bece- és ragadványnévi elemeket hordozó másik részük azonban újabban feltárult típusként szervesen egészíti ki azokat. A leggyakoribb közülük az egyelemű személynév, amely nagyrészt családnév, túlnyomó többségben *-k* többesjeles alakban: *Bodó-k/*utcája – Cs, *Cikó-k/*utcája – S, *Cseké-k/* utcája – S, ritkábban alapalakban: *Baric/*utca – K, *Bartalis/*utca – Cso, *Bocskor/* utca – S, *Finna/*utcája – S, *Tőke/*szege – M, szórványosan pedig *-ék* heterogén többségre utaló többesjellel: *Nedelká-ék/*utcájik – Cs, *Pongrác-ék/*utcájik – Cs. Az egyelemű személynevek között még előfordul ragadványnév alapalakban: *Cifra/*utca – Cso, *Csemete/*utca – Cs, *Csuti/*utca – Cs és *-k* többesjellel: *Hangyá-k* – K, *Szepi-k/*utcája – M, valamint az asszonynév egyik típusa is: *Adorjánné/*utcája – Cs, *Boltreszné/*utcája – K.

Az egyelemű személynevek mellett többnyire lakosra utaló többeleműek is feltűnnek, amelyek legjellegzetesebbike a családnév + keresztnév típus: *Albert Márton/*utcája – K, *Balázs Ferenc/*utcája – K, *Jakab János/*hágója – Cso, illetve az ebből alakult asszonynév másik jellegzetes típusa: *Sánta Józsefné/*utcája – Cs. A többi szórványos típusnak bizonyul csupán, mint a családnév + becenév: *Bot Álózi/*utcája – K, *Búzás Marci/*utcája – M, *Fodor Laji/*utcája – M, *Ladó Marci/*utcája – M, a ragadványnév + keresztnév: *Molnár Albert/*utcája – M, *Vitéz István/*utcája – K, valamint a ragadványnév + becenév típusa: *Bartis Pista/*utcája – Cso. Az általában lakost idéző többelemű személynév toldalékmorfémás családnév + becenév + *-ék* típusa lakosokra mutat: *Kató Feri-ék/*szere – K, *Lőtény Jani-ék/*utcájik – Cs, *Tamás Pistá-ék/*utcájik – Cs.

A névrész névelemei között még köznyelvivel egyező foglalkozásnevek is jelentkeznek: *Harangozó/*utcája – M, *Kántor/*utcája – M, *Munkás/*utca – S, *Pap/*utcája – Cso, de egyéb köznevek is, mint a választékos *angyal* 'szép, fiatal nő': *Angyal/*tér – S, a *-k* többesjeles *idegen: Idegenek/*utcája – S, és a lakosokra közvetve utaló köznevek, mint a *tyúk* állatnév a *Tyúk/*szer – M ('szer, amelynek lakosai tyúkot loptak'), a katonai öltözet kellékének nevéből képzett *vaskalapos* melléknév a *Vaskalapos/*utca – S ('utca, ahol a valamikori katona lakosok eldobálták vaskalapjaikat a háború befejeztével') utcanevekben, vagy a *bolhaszeg* 'apró faszeg, amilyennel tapasztás előtt az újonnan elkészült faház gerendáit kiverik, hogy a sár jobban rájuk tapadjon' (ÚMTsz.) eszköznév, valódi tájszó a *Bolhaszeg* – S falurésznévben, amely egykori bolhaszegkészítő kézműves lakosokra emlékeztet.

Ezek a nevek szintagmatikus szerkesztéssel alkotott jelzős szerkezetek, amelyeket túlnyomórészt *-e, -ja, -je* E/3. személyű birtokos személyjel jelöl: Adorjánné/*utcá-ja* – Cs, Albert Márton/*utcá-ja* – K, Bartalisok/*utcá-ja* – Cso, Tőke/*szeg-e* – M stb. A domináns jelöltség mellett azonban jelöletlen jelzős viszony is megfigyelhető, bár jóval kisebb a gyakorisága: Angyal/*tér* – S, Baric/*utca* – K, Bartalis/*utca* – Cso, Tőke/*szeg* – M, *Tyúk*/szer – M. A szerkezettípus személyneves alakulatainak régióbeli feltűnő gyakorisága egybecseng a SZABÓ T. ATTILA által megfogalmazott általános tétellel, miszerint „a jelzős összetételű személynévi helynévadást tekinthetjük ma az egész magyar nyelvterületen a legélőbb helynévadási módnak" (1988: 445).

A *Becéék* – K, *Hangyák* – K utca- és a *Bolhaszeg* – S falurésznév metonimikus névátvitel eredménye, amely a személy → a hely, ahol lakik jelentés-összefüggésen alapul.

3.2.4. ***A névrész kifejezi a hely eredetét.*** A helyfajta sajátos eredete névadó motívumként a közelmúlt lakott területi helynévadásában játszott szerepet, a karcfalvi *Tudor-negyed* és a csobotfalvi *András tér* neveket eredményezve, így a hely eredetére utaló névrész a lakott területi névállomány mindössze kétszeri előfordulású szemantikai kategóriája. Az előbbi egyrészes szemantikai szerkezettípusú falurésznév, amelynek S névrésze pontosabban arra utal, hogy a közelmúltbeli földosztás nyomán jött létre a falurész, ugyanis az általa földtulajdonhoz jutottak itt létesült telkei alapozták meg azt. A *Tudor-negyed* Csíkszereda város hasonló körülmények között létesült egyik városrészének népi neve, amelynek alapja a *Tudor Vladimirescu-negyed* hivatalos név. A *Tudor-negyed* városrésznév jelentésbeli névalkotással, metaforikus névátvitellel vált falurésznévvé. Az *András*/tér a falubeli Salamon Andrást idézi, aki a tér létesítését kezdeményezte.

3.2.5. ***A névrész kifejezi a hellyel kapcsolatos eseményt.*** Eseményre utaló névrész a *Farkazók utcája* csíkszentmihályi utca- és a népetimológiás *Harc/*falva – K településnév szemantikai komponense, amelyek névélettani szempontból ún. eseménynevek a lakott területi névanyagban. Az utcanév esetében kétrészes S+F szemantikai szerkezettípusú nevet alkot ('utca, ahol leveszik a meredek hegy- és domboldalakról hazaérkező szekerek végére kötött, farkazónak nevezett fékező fenyőket'), amelynek néveleme a *-k* többesszámjeles *farkazó* 'fékezés céljából a szekér végéhez kötött fenyő; farkalló' (ÚMTsz.) eszköznév, valódi tájszó.

A *Harc/*falva falunév ugyancsak S+F szemantikai szerkezettípusú lakott területi név, amelynek S bővítményrészre hadi eseményre utal, de a névrész jelezte névadó motívum nem illeszkedik be szervesen a település-névadási motívumok rendszerébe. Mindez nem véletlen, hisz a *Harcfalva* falunév az előbbiekben bemutatott *Karc/*falva előzménynév jellegzetes népetimológiás szerkezeti változásával, illetve szemantikai szerkezeti változásával keletkezett: az eredetileg birtoklásra, birtokosra utaló deszemantizálódott *Karc-* névelemének a hasonló

hangalakú *harc* lexémával való névelem-, illetve névrészcseréjével: *Karc/*falva > *Harc/*falva. A név jelentésszerkezetébe konnotációként beágyazódó népi helynévmagyarázat is megerősíti az új névrészfunkciót: „régen harcok dúltak itt ezen a településen, ezért eredetileg a falu neve *Harcfalva* volt". Ez a népi történeti tudatban gyökerezik, amely rendszerint a történelem legrégibb eseményeivel magyarázza a településnevek eredetét.

3.3.1. ***A névrész kifejezi a hely pontos elhelyezkedését.*** A helyfajta térbeli elhelyezkedése a lakott területi helynévadás ritka névadó motívumainak egyike, hisz a névállomány mindössze 26 nevében található meg. Földrajzilag azonban elterjedt, és több névfajta körében is jelen van. Névanyagának nagy része utcanév: *Hegy alja/*utca ~ *Hegy alja* ~ *Hegy melléke/*utca ~ *Hegy melléke* – K, *Kertvég/*útja – K, *Templom alja* – K, kisebb része pedig településnév: *Csík/*karcfalva, *Csík/*szentmihály, *Csík/*szentsimon és falurésznév: *Főút/*melléke ~ *Főútmente* – S, *Gyár/*melléke – S, *Kút/*szeg – S.

Névalakulatai egy- és kétrészes helynevek. A gyakoribb kétrészesek nagyobb hányada S+F, kisebb hányada pedig S+M szemantikai szerkezettípusú név.

Az S bővítményrészek szemantikai tartalma változatos, hisz a megnevezett lakott területi helyfajták különböző térbeli helyeit jeleníti meg, amelyek lehetnek:

— víz mellett: *Csiga/*falva – M, *Kút/*szeg – S (2),

— térszíni forma mellett, közelében vagy rajta: *Csorosza/*utca ~ *Csorosza* – M, *Hegy alja/*utca ~ *Hegy alja* ~ *Hegy melléke/*utca ~ *Hegy melléke* – K, *Suvadás/*utca – Cso, *Templom alja* – K, *Váták* – Cso, *?Víz köze* – M (10),

— tájrész mellett, közelében vagy rajta: *Agyag/*falva – Cso, *Kertvég/*útja – K (2),

— lakott terület közelében, mellett vagy rajta: *Csík/*csekefalva, *Csík/*csobotfalva, *Csík/*karcfalva, *Csík/*szentmihály, *Csík/*szentsimon, *Főút/*melléke ~ *Főútmente* – S, *Nagy út/*szere ~ *Piac/*szer – Cs (9),

— építmény mellett vagy közelében: *Antalnál* – Cso, *Gyár/*melléke – S, *Vasút/*melléke – S (3).

A névszerkezetek térbeli helyre utaló S névrészei lexikális szempontból tulajdonnevek és köznevek. A tulajdonnevek a *?Víz köze* – M kétrészes helyneve, valamint a *Csiga/*falva (< *Csiga-patak/*falva) helynéveleme kivételével mind egyrészes helynevek: *Csík/*csekefalva, *Csík/*csobotfalva stb. Néhány névalkotásmódjára nézve többféleképpen is elemezhető lakott területi név S névrészének néveleme is többféleképpen elemezhető. A *Csorosza* ~ *Csorosza/*utca – M, *Hegy alja* ~ *Hegy alja/*utca – K, *Hegy melléke* ~ *Hegy melléke/*utca – K szinonim névpárok térbeli helyet felidéző *Csorosza, Hegy alja, Hegy melléke* néveleme lehet egy-, illetve kétrészes helynév is. Amennyiben ezek a lakott területi nevek metonimikus névátvitellel vagy szintagmatikus szerkesztéssel alakultak, névelemük egyrészes: *Csorosza* 'határrész' > *Csorosza* 'utca', *Csorosza* > *Csorosza/*utca – M, illetve kétrészes helynév: *Hegy alja* 'domborzatrész' > *Hegy alja* 'utca' stb. De

lehetnek helynévelemek is, amennyiben szerkezeti változás, ellipszis eredményei: *Csorosza/*utca > *Csorosza* – M, *Hegy alja/*utca > *Hegy alja* – K. A tulajdonnévi névelemek között egy személynév is előfordul az *Antalnál* – Cso utcanévben, amely a *-nál* határozóragos *Antal* keresztnév, és az utca névadó építményét, lakóházát tulajdonosa, Salamon Antal nevével közvetve nevezi meg.

A névszerkezetek térbeli helyekre utaló köznevei a *kertvég* 'a falu külső széle, a kertek alja' (SzT.): *Kertvég/*útja – K összetett földrajzi köznév, valódi tájszó kivételével mind egyszerű földrajzi köznevek, mint az *agyag* 'agyagos hely' (l. FNESz., *Agyagfalva*): *Agyag/*falva – Cso jelentés szerinti és a *suvadás* 'földcsuszamlásos, omlásos hely' (SzT.): *Suvadás/*utca – Cso valódi tájszó, valamint a köznyelvivel egyező *kút*: *Kút/*szeg – S és *piac* lexémák: *Piac/*szer – Cs.

Az S+F és S+M szemantikai szerkezetű kétrészes nevek névalkotásmódja többnyire a szintagmatikus szerkesztés, amely jelöletlen: Csík/*szentsimon* – S, Kút/*szeg* – S, Piac/*szer* – Cs és jelölt jelzős viszonnyal teremti meg a névrészek kapcsolatát: Agyag/*falv-a* – Cso, Kertvég/*út-ja* – K, Nagy út/*szer-e* – Cs. A Csiga/*falva* ugyancsak szintagmatikus szerkesztés eredménye, de a szintagmatikus szerkesztés pillanatában vagy utólag redukció is hatott rá, amely bővítményrészi kétrészes víznevének alaprészi névelemét számolta fel: *Csiga-patak(a)/*falva > *Csiga/*falva. Az S szemantikai típusú egyrészes nevek közül az *Antalnál* – Cso utcanév *-nál* határozóraggal, a *Főút mente* – S falurésznév pedig a *mente* 'mellett, mentén' névutóval (ÚMTsz.) történő morfematikai szerkesztéssel keletkezett, a *?Víz köze* – M pedig metonimikus névátvitellel.

3.3.2. ***A névrész kifejezi a hely irányát.*** A hely irányát kifejező névrész a lakott területi helynévfajták közül egyedül az utcanevek körében figyelhető meg. A lakott területi névanyag ritka szemantikai komponensének bizonyul, amely azonban minden település névállományára jellemző. Kizárólag kétrészes S+F szemantikai szerkezettípusú utca- és útneveket alkot: *Állomás/*út – S, *Csomortáni/*út – Cso, *Mezei/*utca – Cs, *Rét/*utca – Cs, S.

Az irányra utaló névrészek legjellegzetesebb névelemei egyrészes helynevek: *Borvíz/*utca – Cs, M, *Malom/*utca – M, *Temető/*út – Cso, amelyek mellett egyrészes képzett helynevek is felbukkannak: *Csomortáni/*út – Cso, *Szépvízi/*út – M, ugyanakkor egy kétrészes helynév is: *Malomvölgy/*utcája – M, de előfordulnak még közöttük *-re* helyhatározó-ragos egyszerű földrajzi köznevek: *Víz-re/*járó[1] – K és egy földrajzi köznévi alapú képzett melléknév is: *Mezei/*utca – Cs.

A kétrészes névszerkezetek szintagmatikus szerkesztéssel alakultak. Többségük jelzős szintagma, amely jórészt jelöletlen: Állomás/*utca* – K, S, Fuvas/*utca* – Cs, Gyár/*út* ~ Gyár/*utca* – K, kisebb részben pedig E/3. személyű *-ja* birtokos személyjellel jelölt: Állomás/*utcá-ja* – M, Katlanok/*utcá-ja* – M.

3.3.3. ***A névrész kifejezi a hely viszonyított helyzetét.*** A lakott területi helyfajták viszonyított helyzete ritkább névadó motívum, mindössze 18 név alakítója. Csíkszentmihály kivételével minden település névállományában feltűnik, leg-

inkább Karcfalva névadására jellemző. A megnevezett helyek viszonyított helyzetét kifejező nevek szintagmatikus szerkesztéssel alakult kétrészes nevek. Egy részük S+F szemantikai szerkezettípusú név, másik részük pedig S+M szerkezettípusú. A bővítményrész szemantikai szempontból változatos, ugyanis az egyes települések nevei esetében más és más a megnevezett objektumok viszonyítási alapja. Karcfalván az utcák sajátos térbeli pozíciója a belterületet észak–dél irányban átszelő Olt folyó viszonylatában körvonalazható. Az ennek jobb oldalán kelet fele tartó objektumok *alsó* 'a folyó folyásának irányában lejjebb levő': *Alsó/*utca, *Alsó/*Vasút utca, *Alsó/*Vízre járó, illetve *felső* 'a folyó folyásának irányában feljebb levő': *Felső/*utca, *Felső/*Vasút utca, *Felső/*Vízre járó, valamint *középső* 'térbeli vonatkozásban három azonos dolog közül a két szélső közé eső' térbeli helyzete a névadó sajátosság: *Középső/*utca. Az utak és egy újonnan létesült falurész esetében azonban azok belterületen belüli, illetve kívüli helyzete a névadás alapja: *belső* 'rendszerint két terület, dolog közül a belül vagy beljebb levő': *Belső/*út, illetve *külső* 'rendszerint két terület, dolog közül a kívül vagy kijjebb levő': *Külső/*szer ~ *Kül/*szer, *Külső/*út.

Az Olt jobb oldalán, partján fekvő csíkszentsimoni belterület *Bolhaszeg* nevű falurészének *Belső/*bolhaszeg és *Külső/*bolhaszeg egységei az Olthoz viszonyított helyzetük alapján differenciálódtak. A Nagy-patak mentén fekvő Csíkcsekefalva *Felső/*piac térnevének névadó motívuma viszont jellegzetes *felső* 'a patak folyásának irányában feljebb levő' pozíciója. A csobotfalvi *Váták* nevű domb két egységének *Alsó/*Váták ~ *Belső/*Váták, *Felső/*Váták ~ *Külső/*Váták névváltozatai ugyancsak térbeli helyzetük alapján differenciálódtak, amely egyrészt az *alsó* 'rendszerint két dolog közül a másikhoz viszonyítva alacsonyabban levő' és *belső* 'rendszerint két dolog közül a másikhoz viszonyítva beljebb levő', másrészt a *felső* 'rendszerint két dolog közül a másikhoz viszonyítva magasabban levő' és *külső* 'rendszerint két dolog közül a másikhoz viszonyítva kijjebb levő' térbeli helyzet.

A megnevezett denotátumok viszonyított térbeli helyzeteire utaló névrészek névelemei egyetlen kivétellel képzett melléknevek, amelyek névszerkezetekbeli szerepük alapján ún. földrajzi jellegű jelzők: *alsó, felső* stb. A kivételes *kül* 'külső' (SzT.) lexéma képzetlen melléknév, amely a karcfalvi helyi nyelvjárásban is valószínűleg csak összetételek előtagjaként él, de önálló lexémaként nem, ugyanúgy, mint a köznyelvben (ÉKsz.): *Kül/*szer – K.

A viszonyított térbeli helyzetre utaló kétrészes nevek szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett jelöletlen jelzős szerkezetek.

4. A funkció nem áll kapcsolatban a denotátummal

Csíkszereda peremtelepülésének, Csobotfalvának az utcanévanyagában néhány hivatalos névvel is találkozhatunk, amelyek a népi nevek egy részéhez hasonlóan szintagmatikus szerkesztéssel alakult S+F szemantikai szerkezettípusú

kétrészes nevek. F alaprészük lakott területi helyfajtára utal a népi nevekhez hasonlóan, S bővítményrészi funkciójuk azonban a hivatalos utcanévadás sajátos emlékeztető: *Arany János*/utca ~ *Kájoni János*/utca, *Csobotfalva*/utca, illetve konvencionális funkcióját képviseli: *Bükkfa/*utca, *Nyírfa/*utca.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA

Irodalom

BALOGH JUDIT (2000): A névszóragozás. In: *Magyar grammatika.* Szerk. KESZLER BORBÁLA. Budapest. 183–208.

BENKŐ LORÁND (1947): *A Nyárádmente földrajzinevei.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 74. szám. Budapest.

BENKŐ LORÁND (1990): Adalékok a székelyek korai történetéhez. *Új Erdélyi Múzeum 1:* 109–22.

BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY (1998): *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* Debrecen.

BOTÁR ISTVÁN (2008): Csík Árpád-kori településtörténetének kérdései a helynevek és a régészeti adatok fényében. In: *Helynévtörténeti tanulmányok 3.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 71–94.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA (1997a): Csík tízesnevei. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209:* 344–50.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA (1997b): *Felcsík helynevei.* Magyar Névtani Dolgozatok 149. szám. Budapest.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA (2004): Karcfalva helynevei I. *Magyar Nyelvjárások 42:* 180–203.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA (2005): Karcfalva helynevei II. *Magyar Nyelvjárások 43:* 173–212.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA (2006): A Hargita megyei Csíkszentmihály község helynevei. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 50:* 124–38.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA (2007): A Hargita megyei Csíksomlyó, Csíktaploca és Csobotfalva helynevei. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 51:* 128–37.

EGYED ÁKOS (2006): *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig.* Csíkszereda.

ÉKsz. = *Magyar értelmező kéziszótár I–II.* Szerk. JUHÁSZ JÓZSEF–SZŐKE ISTVÁN–O. NAGY GÁBOR–KOVALOVSZKY MIKLÓS. Budapest, 1982.

EPERJESSY KÁLMÁN (1940): *A magyar falu településtörténete.* Budapest.

ENDES MIKLÓS (1994): *Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig.* Budapest.

FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, 1988.

HAJDÚ MIHÁLY (1975): *Budapest utcaneveinek névtani vizsgálata.* Nyelvtudományi Értekezések 87. szám. Budapest.

HAJDÚ MIHÁLY (1994): *Magyar tulajdonnevek.* Budapest.
HOFFMANN ISTVÁN (1984–1985): A helynévrendszer változásai egy határrésszé vált településen. *Magyar Nyelvjárások 26–27:* 103–14.
HOFFMANN ISTVÁN (1993/2007): *Helynevek nyelvi elemzése.* Debrecen, 1993. Második kiadás. Budapest, 2007.
IMREH ISTVÁN (1983): *A törvényhozó székely falu.* Bukarest.
INCZEFI GÉZA (1970): *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. (Makó környékének földrajzi nevei alapján).* Budapest.
KÁLMÁN BÉLA (1989): *A nevek világa.* IV. átdolgozott kiadás. Debrecen.
KÁLNÁSI ÁRPÁD (1996): *Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük.* Debrecen.
KÁROLY SÁNDOR (1970): *Általános és magyar jelentéstan.* Budapest.
KÁZMÉR MIKLÓS (1957): *Alsó-Szigetköz földrajzinevei.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 95. szám. Budapest.
KÁZMÉR MIKLÓS (1970): *A »falu« a magyar helynevekben. (XIII–XIX. század).* Budapest.
KESZLER BORBÁLA (2000): A névszótövek. In: *Magyar grammatika.* Szerk. KESZLER BORBÁLA. Budapest. 175–82.
KIEFER FERENC (1998): Alaktan. In: É. KISS KATALIN–KIEFER FERENC–SIPTÁR PÉTER, *Új Magyar nyelvtan.* Budapest. 185–290.
KISS JENŐ (2001): *Magyar dialektológia.* Budapest.
KISS LAJOS (1999): Korai magyar helységnévtípusok. In: UŐ, *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében.* Piliscsaba. 133–40.
LŐRINCZE LAJOS (1947): *Földrajzineveink élete.* Budapest.
MEZŐ ANDRÁS (1970): A mesterséges földrajzi nevek motivációja. *Magyar Nyelvjárások 16:* 55–69.
MEZŐ ANDRÁS (1982): *A magyar hivatalos helységnévadás.* Budapest.
MEZŐ ANDRÁS (1996): *A templomcím a magyar helységnevekben. (11–15. század).* Budapest.
MEZŐ ANDRÁS (1999): *Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz.* Nyíregyháza.
MEZŐ ANDRÁS (2003): *Patrocíniumok a középkori Magyarországon.* Budapest.
MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar tájszótár I–II.* Budapest, 1893–1901.
NyKk. = *Nyelvművelő kézikönyv I–II.* Főszerk. GRÉTSY LÁSZLÓ–KOVALOVSZKY MIKLÓS. Budapest, 1980–1985.
PAIS DEZSŐ (1962): *Szer. Egy szószervezet szétágazásai a magyarban és más finnugor nyelvekben.* Nyelvtudományi Értekezések 30. szám. Budapest.
PÉTER LÁSZLÓ (1974): *Szeged utcanevei.* Szeged.
PÓCZOS RITA (2001): *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* Debrecen.
RÁCZ ANITA (2005): *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. Debrecen.
RÁCZ ANITA (2007): *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen.
RMCsSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnevek szótára. XIII–XVII. század.* Budapest, 1993.

J. SOLTÉSZ KATALIN (1979): *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Budapest.
SZABÓ T. ATTILA (1988): A személynevek helyneveinkben. In: *Nyelv és település. Válogatott tanulmányok, cikkek VII.* Szerk. SZABÓ T. ÁDÁM. Budapest. 433–72.
SZT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár I–.* Szerk. SZABÓ T. ATTILA és munkatársai. Bukarest–Budapest–Kolozsvár, 1975–.
TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* Főszerk. BENKŐ LORÁND. I–III. Budapest, 1967–1976. IV. Mutató. Budapest, 1984.
TÓTH VALÉRIA (1999): Helynevek a helynevekben. *Magyar Nyelvjárások 37:* 435–42.
TÓTH VALÉRIA (2001a): *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen.
TÓTH VALÉRIA (2001b): *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye).* Debrecen.
ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár I–.* Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Budapest, 1979–.
VÁMSZER GÉZA (2007): *Csík vármegye településtörténete. Helytörténeti adatok.* Csíkszereda.